

stasis, et essentia re inter se different, quemadmodum sunt re ipsa tres personae, ita etiam essent tres essentiae. Hoc autem contrarium est fidei. Quamobrem cogitatione quidem essentia sejungitur ab hypostasi, revera tamen eadem et una res est, contrario modo atque se habeant in nobis hominibus. Etenim in nobis conjunctio quidem naturae, scilicet humanitatis, cum uniuscujusque persona, sensu mentis, et cogitatione tantum facit unum, re autem duo sunt. Alia enim res est communis humanitas, alia vero hujus personae individualitas. Quosira, quemadmodum sumus multae personae, sic etiam multi homines. Et ideo non necessario, quod ex natura est alienius, ex persona quoque illius est. At vero in sanctissima Trinitate, ut dictum est, totum oppositum evenit: ex eo nihil, quod natura, et persona unum et idem sunt, discretio autem et separatio tantum ratione. Quamobrem quod ex natura alienius personae est, ex illius quoque sit persona necessario est. Si ergo ex natura Filii Spiritus est, ejus rei plena sunt omnia scripta Cyrilli, igitur ex illius quoque hypostasi est.

Verum aiunt nostri, propter consubstantialitatem haec dici, et ut Spiritus ostendatur ejusdem esse substantiae cum Patre et Filio.

*Spiritus ex substantia Patris et Filii,
non tamen contra.*

Quod sano verum est; sed quo verum, eo magis Latinis favet. Sic enim magis consubstantialis est Spiritus Patri ac Filio, utpote qui ex ipsorum substantia et ab ipsis proveniat, hoc est procedat. Dicatur enim clarius propter eos quos verba offendunt. Si enim simpliciter consubstantialitatem tantum, ut nostri arbitrantur, significat, oportebat etiam Patrem ex substantia Filii et Spiritus dici. Verum id neque ausus est quisquam adhuc, neque audebit dicere, quando opera pretium duxerit piorum hominum in numero se reponi. Praesertim cum et substantia neque generet, neque producat, juxta theologorum sententiam, itemque ipsorum philosophorum, si quidem et ipsi ubique in tota philosophia clamant, operationes esse individuorum, non universalium. Etenim me, non simpliciter homo, sed quidam homo genuit. Si igitur, ut dictum est, operationes individuorum, non universalium, neque simpliciter substantiae, quid aliud intelligere debemus, dum substantiam Filii audivimus, et ex ipsa procedere Spiritum, quam ejus divinam hypostasin?

Neque vero id nos praetercat, sanctos, qui haec aiunt, cum Arianos et Eononianos oppugnarent, haec dixisse, qui quidem Filium ex Patre, Spiritum autem ex Filio esse fatebantur, ex substantia vero esse negabant, affirmantes Filium ex Patre quidem esse, verum non substantialiter, sed voluntate Patris esse genitum; Spiritum vero et ipsum ex Filio, sed non substantialiter, tantum voluntate. Quocirca et Filium minorem esse Patre, et alte-

σωσαν, ἢ ὑπόστασις, καὶ οὐσία διέφερον, ἥσαν ἄν ὡςπερ τρία πρόσωπα πραγματικῶς, οὕτω καὶ τρεῖς οὐσίαι. Τοῦτο δ' ἐστὶν ἐναντίον τῇ πίστει. Διὰ ἐπινοίαν μὲν ἐστὶν ἡ διάκρισις ὑποστάσεως καὶ οὐσίας, πράγματι δὲ γὰρ ἡ ἔνωσις ἐναντίως ἢ ἐφ' ἡμῶν τῶν ἀνθρώπων. Ἐφ' ἡμῶν γὰρ ἡ μὲν ἔνωσις τῆς φύσεως ἦτοι τῆς ἀνθρωπότητος μετὰ τοῦ ἐκαστοῦ προσώπου ἐπινοίαν ποιεῖ ἕν, πράγματι δὲ εἰσι δύο. Ἄλλο γὰρ πρᾶγμα ἡ κοινὴ ἀνθρωπότης, καὶ ἄλλο πρᾶγμα ἡ τοῦδε τοῦ προσώπου ἀτομότης. Διὰ ὡςπερ εἰμέν πολλὰ πρόσωπα, οὕτω καὶ πολλοὶ ἄνθρωποι. Διὸ οὐκ ἐξ ἀνάγκης τὸ ἐκ τῆς φύσεως τοῦδε τινος καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτῆς ἐστίν. Ἐπὶ δὲ τῆς ἁγίας Τριάδος, ὡς εἴρηται, τὸ ἀνάπαλιν ἐστίν· ὅτι θεολογία ἡ μὲν ἔνωσις φύσεως τε καὶ προσώπου ἐστὶ πρᾶγματι, ἡ δὲ διάκρισις ἐπινοία. Ὅθεν τὸ ἐκ τῆς φύσεως τινος τῶν προσώπων καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ ἐξ ἀνάγκης ἐστίν. Εἰ οὖν ἐκ τῆς φύσεως τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, οὗ πλήρης πᾶσα γῆρας Κυρίου, καὶ ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ ἕρα ἐστίν.

Ἄλλὰ φασὶν οἱ ἡμέτεροι, διὰ τὸ ὁμοούσιον ταῦτα εἰρησθαι, καὶ ἵνα τὸ Πνεῦμα δειχθῇ τῆς ταυτέως οὐσίας Πατρὸς καὶ Υἱοῦ.

Τὸ Πνεῦμα ἐκ τῆς οὐσίας Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, οὐ μὴν ἀνάπαλιν.

Τοῦτο δὲ ἀληθὲς μὲν, ὡς δὲ ἀληθὲς, τοσούτη Λατίνους συνηγορεῖ μάλλον. Οὕτω γὰρ ὁμοούσιον Πατρὶ καὶ Υἱῷ μάλλον τὸ Πνεῦμα, ὡς ἐκ τῆς οὐσίας αὐτῶν, καὶ ἐξ αὐτῶν προῖον, ἦγουν ἐκπορευόμενον. Λεγέσθω γὰρ καθαριώτερον διὰ τοὺς τοῖς ῥήμασι προσκόπτοντας. Εἰ γὰρ τὴν ὁμοουσιότητα ἀπλῶς δηλοῖ μόνον, ὡς οἱ ἡμέτεροι οἴονται, εἶδει καὶ τὸν Πατέρα ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος λέγεσθαι. Ἄλλὰ τοῦτο οὐτ' ἐτόλμησέ τις μέχρι καὶ νῦν, οὔτε τολμήσει εἰπεῖν, ἕως ἂν τοῖς εὐσέβεισι συντάττασθαι προῦργου ποιοῖτο· ἄλλως τε ἵπτι οὐσία οὔτε γεννᾷ, οὔτε ἐκπορεύει κατὰ τοὺς θεολόγους, ἐτι τε καὶ αὐτοὺς τοὺς φιλοσόφους, καὶ αὐτοὶ γὰρ πανταχοῦ βοῶσι φιλοσοφίας, τὰς ἐνεργείας τῶν ἀτόμων εἶναι, οὐ τῶν καθόλου· ἐμὲ γὰρ οὐχ ἀπλῶς ἀνθρώπος, ἀλλ' ὁ τις ἀνθρώπος γεγέννηκεν. Εἰ οὖν, ὡς εἴρηται, αἱ ἐνεργεῖαι εἰσι τῶν ἀτόμων, οὐ τῶν καθόλου, οὐδὲ τῆς ἀπλῶς οὐσίας, τί ἄλλο καὶ ὑπεύλομεν οὐσίαν Υἱοῦ ἀκούοντες καὶ ἐξ αὐτῆς προῖέναι τὸ Πνεῦμα, ἢ τὴν αὐτοῦ θεῖαν ὑπόστασιν;

Μηδὲ τοῦτο δὲ ἡμᾶς λανθανέτω, ἔτι οἱ ταῦτα λέγοντες ἅγιοι πρὸς Ἀρειανούς καὶ Εὐνομιανούς μαχόμενοι ἔλεγον ταῦτα· οἱ, τὸν μὲν Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ ὑπολογεῖν· ἠρνοῦντο δὲ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας, λέγοντες τὸν Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς μὲν, ἀλλ' οὐκ οὐσιωδῶς, ἀλλὰ θελήσει τοῦ Πατρὸς γεννηθῆναι· τὸ δὲ Πνεῦμα καὶ αὐτὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, οὐκ οὐσιωδῶς, ἀλλὰ θελήσει. Διὸ τὸν μὲν Υἱὸν ἐλάττωσα τοῦ Πατρὸς καὶ ἑτέρας οὐ-

σίας, τὸ δὲ Πνεῦμα ἔλαττον τοῦ Υἱοῦ τοῦ καὶ ἑτέρας Ἀ
οσίας ἀπειραίνοντο, ὡς τρεῖς οὐσίας ποιεῖν ἐν Θεό-
τητι.

Οἱ οὖν Πατέρες τε καὶ διδάσκαλοι, ἐκείνοις μα-
χόμενοι, οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς
οὐσίας αὐτοῦ Ἰσπευδον δεικνύουσι ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ
ἄγιον ὡσαύτως καὶ τὸν Υἱόν, οὐκ ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνον,
ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ.

Ἰδὲ οὖν· πρὸς μὲν τὸ ἐκ θελήσεως τοῦ Υἱοῦ, καὶ οὐ
τῆς οὐσίας τὸ Πνεῦμα εἶναι, ἀπήντων οἱ διδάσκαλοι,
ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ εἶναι βοῶντες· πρὸς δὲ τὸ
ἐξ Υἱοῦ εἶναι οὐδεὶς ἀντέστη, οὐδ' ἐβόησε μὴ εἶναι
αὐτὸ ἐξ Υἱοῦ· ὡς καὶ αὐτοὶ τοῦτο φρονούντες, καὶ
τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ, ὡς καὶ τῆς ὑποστάσεως
τε καὶ οὐσίας αὐτοῦ, αὐτοὶ τε νοοῦντες, καὶ ἡμῶν
τοὺς συνιέντας διδάσκοντες.

Ἐτι ὁ μὲν μέγας Βασίλειος ἐν τῷ πρώτῳ τῶν
Κατ' Εὐνομίου τὴν Υἱὸν φησὶ τάξιν ἔχειν πρὸς τὸν
Πατέρα φυσικῆν, καὶ οἶαν τὸ ἐκ τοῦ πυρὸς πρὸς τὸ
πῦρ, καὶ τὸ αἰτιατὸν πρὸς τὸ αἴτιον· ὁ δ' αὐτὸς
καὶ τὸ Πνεῦμα τάξιν ἔχειν πρὸς τὸν Υἱόν διατείνε-
ται κατὰ τὰ προειρημένα. Ὁ μέγας γε μέντοι Ἀθα-
νάσιος καὶ σαφέστερόν φησιν· Οἶαν τάξιν καὶ φύσιν
ἔχει ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα, τοιαύτην τάξιν καὶ
φύσιν ἔχει τὸ Πνεῦμα πρὸς τὸν Υἱόν. Οὐκοῦν οὕ-
τως ἂν συλλογίσαιτο· Τοιαύτην τάξιν καὶ φύσιν ἔχει
τὸ Πνεῦμα πρὸς τὸν Υἱόν, οἶαν ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν
Πατέρα· ἀλλ' ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα τάξιν ἔχει
φυσικῆν τὴν αἰτίαν τοῦ πρὸς αἴτιον· καὶ οὕτως ὁ
Υἱὸς αἰτιῶς ἐστὶ τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστά-
σεως.

Ἐτι ἐπεὶ ἐν τοῖς ἀνθρωπίνοις καὶ φυσικοῖς πράγ-
μασι πᾶν αἴτιον προηγείται τοῦ αἰτιατοῦ χρόνῳ,
καὶ τὸ αἰτιατὸν τοῦ αἰτίου ἐστὶν ὑστερον· καὶ διὰ
τοῦτο τινες ἀκούοντες αἴτιον καὶ αἰτιατὸν ἐν τῇ
Τριάδι, καὶ μάλιστα Ἀρειανοὶ τε καὶ Εὐνομιανοὶ,
ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων ἐπεχείρουν παραδειγμάτων
τὸ συναϊδίον ἀνελεῖν τῆς Τριάδος, καὶ τὸν μὲν Υἱόν
τοῦ Πατρὸς ὑστερον χρόνῳ δεικνύουσι, ὡς αἰτιατὸν
αὐτοῦ· πρὸς τοῦτους ἡ Νύσσης θεῖος Γρηγόριος ἐπι-
στάμενος, καὶ τὸ συναϊδίον τῶν τριῶν ὑποστάσεων
ἀποδείξει προθέμενος, ἐν τῷ πρώτῳ τῶν πρὸς Εὐ-
νόμιον Ἀντιρρητικῶν ἀναλογίαν τινὰ ποιεῖται Υἱοῦ
πρὸς Πατέρα, καὶ Πνεύματος πρὸς Υἱόν, τὸν μὲν
Πατέρα λέγων, μόνῳ τῷ τῆς αἰτίας λόγῳ προεπι-
θεωρεῖσθαι τοῦ Υἱοῦ, οὐ μόνον κατ' ἐμφατικὴν χρο-
νικῆν, καὶ διὰ τοῦτο μὴ κινδυνεύειν τὸν τῆς συν-
αϊδιότητος λόγον· τὸν δὲ Υἱόν αὐθις καὶ αὐτὸν ἐπινοῶν
μόνη προθεωρεῖσθαι τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστά-
σεως, κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον.

Ὡς φαίνεσθαι φανερώς τὸν διδάσκαλον ταύτης
εἶναι τῆς δόξης τοῦ τὸν Υἱόν αἰτίαν εἶναι τοῦ Πνεύ-
ματος. Ὡς γὰρ συνάπτεται τῷ Πατρὶ ὁ Υἱὸς, οὕτω
καὶ τὸ Πνεῦμα, φησὶ, συνάπτεται τῷ Υἱῷ· καὶ αὐ-
θις, ὡς προθεωρεῖται ὁ Πατήρ τοῦ Υἱοῦ, οὐ χρονι-
κῶς τινι διαστήματι, οὐδὲ πράγματι, ἀλλ' ἐπινοῶν

rius substantiæ, et Spiritum minorem esse Filio,
et alterius substantiæ affirmabant, adeo ut tres
substantias facerent in deitate.

Patres igitur et doctores adversus eos pugnan-
tes, non solum ex Filio, sed etiam ex substantia
ejus esse Spiritum sanctum: et Filium, non tan-
tum ex Patre esse, verum etiam ex substantia
ejus ostendere contendebant.

Vide igitur, quæso, ad illud, ex voluntate Filii,
et non ex substantia esse Spiritum, respondebant
doctores, ex substantia Filii esse clamantes; al-
teri vero dicto, nimirum ex Filio esse, nemo
adversatus est, neque dixit non esse ex Filio, tan-
quam et ipsi hoc senserint, et ex substantia Filii,
voluit et ex hypostasi et ex substantia ejus et
ipsi intellexerint, et nos, qui eos intelligimus
docuerint.

Præterea magnus Basilius, in primo libro *Adver-*
sus Eunomium, Filium ait habere ordinem ad
Patrem naturalem, et qualem solet habere quod
ex igne provenit ad ignem, et causatum ad cau-
sam. Idem autem sanctus, et Spiritum habere
ordinem ad Filium, secundum prædicta contendit.
Porro magnus Athanasius præterea clarius ait (1):
Qualem ordinem et naturam habet Filius ad Pa-
trem, talem ordinem et naturam habet Spiritus
ad Filium. Sic igitur ratiocinari: Talem ordinem
et naturam habet Spiritus ad Filium, qualem Fi-
lius ad Patrem; sed Filius habet ordinem natura-
lem ad Patrem, et qui est causæ ad causatum;
ita etiam Filius est causa hypostascos Spiritus.

Præterea, quoniam in humanis et rebus natu-
ralibus omnis causa tempore antecedit causatum,
et causatum sua causa posterius est; propterea
hoc nonnulli audientes, nimirum causatum in
Trinitate, et præsertim Ariani et Eunomiani ab
humanis exemplis cœternitatem tollere Trinita-
tis, et Filium posteriorem Patre, quippe causa-
tum ab ipso, ostendere conabantur. His se oppo-
nens D. Gregorius Nyssenus, et cœternitatem
trium personarum ostendere proponens in primo
libro eorum, quibus refutat Eunomium, propor-
tionem quamdam facit Filii ad Patrem, Spiritus
sancti ad Filium: Patrem quidem asserens sola
causæ ratione præintelligi Filio, non tamen se-
cundum temporis appellationem, et ideo rationem
cœternitatis minime periclitari: rursus autem et
ipsum Filium sola mente et cogitatione præintel-
ligi persona Spiritus sancti, secundum rationem
causæ.

Ut manifeste appareat, hunc doctorem in hac
esse sententia ut existimet Filium esse causam Spi-
ritus. Quemadmodum enim Filius cum Patre con-
jungitur, sic et Spiritus, inquit, conjungitur cum
Filio; et rursus, ut præintelligitur Pater Filio non
temporis aliquo intervallo, neque re, sed sensu

(1) In epist. ad Serapionem ultra medium.

mentis, scilicet ratione cause, ita et Filius præ-intelligitur Spiritui similiter animi sensu, juxta modum et rationem cause.

Præterea, tametsi in humanis, et secundum nos, non omne exemplar alienius, est etiam causa ejus: opifera enim exemplaria, non etiam effectiva cause eorum existunt, quorum sunt exemplaria, nimirum ipsarum imaginum: tamen, quod naturaliter exemplar existit, in his ipsis etiam humanis, est causa imaginis, ejus est exemplar. Multo igitur magis in divinis, ubi tum cetera omnia, tum ipsam exemplar naturaliter accipitur (nulli enim ibi præter naturam), hæc propositio erit vera, scilicet: Quod in divinis personis exemplar est alienius, est etiam causa ejus, ejus est exemplar. At Gregorius Thaumaturgus Filium asserit esse Spiritus exemplar: quare putabat Filium quoque causam Spiritus existere. Hoc vero et a simili ostendetur: Etenim magnus Basilius exemplar Filii Patrem appellat, in quarto libro *Adversus Eunomium*. Gregorius autem Thaumaturgus, ut dictum est, Filium exemplar esse docet Spiritus, in oratione ejus est initium: *Inimicissimi et alieni sunt a confessione apostolica, qui Filium ex non entibus asserunt*. Verum Basilius Patrem, tanquam causam Filii, dicit esse exemplar Filii: igitur et Gregorius Filium veluti causam Spiritus, exemplar esse Spiritus obnixè contendit.

Præterea, tum a magno Basilio, tum a plerisque sanctorum, Filius quidem dicitur imago Patris, Spiritus autem imago Filii: Filius operatio Patris, Spiritus operatio Filii; Filius Verbum Patris, Spiritus verbum Filii: Filius suavolentia Patris, Spiritus suavolentia Filii. Sed illa omnia dicitur Filius Patris, utpote qui a Patre existat. Igitur et Spiritus sanctus eadem dicitur Filii esse, tanquam a Filio existens.

Præterea, si non esset Spiritus a Filio, personaliter ab eo non distingueretur. Verum hoc dicere absurdum est; sic enim Trinitas dualitate terminabitur; est ergo Spiritus a Filio, si personaliter distingui debeat. Quod autem, si non esset ab ipso, personaliter ab eo non distingueretur, inde manifestum est. Unaquæque causa alienius rei dupliciter dicitur principium ejus et causa: uno quidem modo tanquam ex quo, vel a quo, et omnino principium unde res suam habet esse; altero vero modo tanquam quo, veluti est species, quæ est in mente opifera, cui similem effectum quemcunque producit. Quare omne efficiens simile sibi producit secundum speciem, qua producit. Ut verbi gratia, hujusce imaginis causa est: cum ipse pictor, tanquam nude sit principium, tum species imaginis, in anima pictoris formata, tanquam principium quo, cui similem imaginem pictor efficit. Ita igitur in divinis personis, tanquam ex quo, est Pater causa, hoc est divina ejus hy-

Α τῷ λόγῳ τῷ τῆς αἰτίας, οὕτω καὶ ὁ Υἱὸς προθεωρεῖται τοῦ Πνεύματος ὁμοίως, ἐπινοία κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον.

Ἔτι, εἰ καὶ ἐν ταῖς ἀνθρωπίνους καὶ καθ' ἡμᾶς οὐ πᾶν πρωτότυπὸν τινος καὶ αἰτιὸν αὐτοῦ ἐστὶ τῶν γὰρ τεχνιτῶν τὰ πρωτότυπα οὐχὶ καὶ ποιητικὰ αἰτιατὰ εἰσι τῶν, ὧν εἰσι πρωτότυπα, δηλαδὴ τῶν εἰκότων αὐτῶν· ἀλλ' οὖν τὸ φύσει πρωτότυπον καὶ ἐν αὐτοῖς τούτοις τοῖς ἀνθρωπίνους αἰτιὸν ἐστὶ τῆς εἰκότος, ἧς πρωτότυπὸν ἐστὶν· πολλῶν τοίνυν μᾶλλον ἐν τοῖς θεοῖς, ὅπου πάντα τὰ τε ἄλλα καὶ αὐτὸ τὸ πρωτότυπον φύσει λαμβάνεται (οὐδὲν γὰρ ἐκεῖ παρὰ φύσιν), αὕτη ἡ πρότασις ἀληθεύσει, δηλαδὴ, Ἐν τοῖς θεοῖς προσώποις τινὸς πρωτότυπον καὶ αἰτιὸν ἐστὶ τοῦ, οὗ ἐστὶ πρωτότυπον. Ἄλλ' ὁ Θεοματουργὸς Γρηγόριος τὸν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος πρωτότυπὸν φησὶν, ὥστε καὶ αἰτιὸν ἐνόμιζε τοῦ Πνεύματος τὸν Υἱὸν. Τοῦτο δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ ὁμοίου διεχθήσεται. Ὁ μὲν γὰρ μέγας Βασίλειος πρωτότυπον τοῦ Υἱοῦ τὸν Πατέρα φησὶν ἐν τῷ Κατ' Εὐνομίον τετάρτῳ· ὁ δὲ Θεοματουργὸς Γρηγόριος, ὡς εἰρηταί, τὸν Υἱὸν πρωτότυπον διδάσκει τοῦ Πνεύματος ἐν τῷ λόγῳ, οὗ ἡ ἀρχὴ· Ἐχθιστοὶ καὶ ἀλλότριαι τῆς ἀποστολικῆς ὁμολογίας οἱ τὸν Υἱὸν ἐξ οὐκ ἴστων λέγοντες. Ἄλλὰ Βασίλειος τὸν Πατέρα, ὡς αἰτιὸν τοῦ Υἱοῦ, πρωτότυπον αὐτὸν φησὶ τοῦ Υἱοῦ· καὶ ὁ Γρηγόριος ἄρα τὸν Υἱὸν, ὡς αἰτιὸν τοῦ Πνεύματος, πρωτότυπον αὐτὸν Πνεύματος διατείνεται.

Ἔτι, ὅπό τε τοῦ μεγάλου Βασιλείου, καὶ τῶν πλείστων ἁγίων, ὁ μὲν Υἱὸς εἰκὼν τοῦ Πατρὸς λέγεται, τὸ δὲ Πνεῦμα εἰκὼν τοῦ Υἱοῦ· καὶ ὁ μὲν Υἱὸς ἐνέργεια τοῦ Πατρὸς, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐνέργεια τοῦ Υἱοῦ, καὶ ὁ μὲν Υἱὸς Λόγος τοῦ Πατρὸς, τὸ δὲ Πνεῦμα ῥῆμα τοῦ Υἱοῦ· καὶ ὁ μὲν Υἱὸς εὐωδία τοῦ Πατρὸς, τὸ δὲ Πνεῦμα εὐωδία τοῦ Υἱοῦ. Ἄλλ' ἐκεῖνα πάντα ὁ Υἱὸς λέγεται τοῦ Πατρὸς, ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς ὢν. Καὶ τὸ Πνεῦμα ἄρα τὸ ἅγιον τὰ αὐτὰ λέγεται τοῦ Υἱοῦ εἶναι, ὡς ἐκ τοῦ Υἱοῦ ὢν.

Ἔτι, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμά ἐστιν ἐξ Υἱοῦ, οὐκ ἂν αὐτοῦ προσωπικῶς διακρίνοιτο. Ἄλλὰ τοῦτο ἔτιον λέγειν· οὕτω γὰρ ἡ Τριάς ὁρισθήσεται εἰς δυάδα. Ἔστιν ἄρα ἐξ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, εἰ μέλλοι προσωπικῶς διακρίνεσθαι. Ὅτι δὲ εἰ μὴ εἴη καὶ ἐξ αὐτοῦ, οὐκ ἂν αὐτοῦ προσωπικῶς διακρίνοιτο, εἴηλον ἐκεῖθεν. Ἐκάστη αἰτία τοῦδε τινος πράγματος διχῶς λέγεται ἀρχὴ αὐτοῦ, καὶ αἰτία· ἐνὶ μὲν τρίτῳ, ὡς τὸ ἐξ οὗ, ἢ ὑφ' οὗ, καὶ ἕως ἢ ἀρχὴ ὄθεν τὸ πρᾶγμα· δευτέρῳ δὲ, ὡς τὸ ἦ, οἷον τὸ εἶδος, τὸ ἐνὸν τῇ τοῦ ποιούντος ψυχῇ, ἢ ὁμοίον τὸ ἀποτελούμενον ποιεῖ τὰ ὁποιουῦν. Ὅθεν πᾶν τὸ ποιῶν ὁμοίον ἐκτυπῶ ποιεῖ κατὰ τὸ εἶδος ἢ ποιεῖ. Ὅσον λόγου χάριν, τῆσδε τῆς εἰκότος αἰτιὸν ὅτε ζωγράφος αὐτὸς, ὡς τὸ ὄθεν ἢ ἀρχὴ, καὶ τὸ ἀνατυπῶν ἐν τῇ τοῦ ζωγράφου ψυχῇ τῆς εἰκότος εἶδος, ὡς τὸ ἦ ὁμοίαν τὴν εἰκόνα ὁ ζωγράφος ποιεῖ. Ὅστω τοίνυν καὶ ἐπὶ τῶν θεῶν προσώπων, ὡς μὲν τὸ ἐξ οὗ, ἐστὶν ὁ Πατὴρ αἰτία, ἡγουν ἢ αὐτοῦ θεῖα ὁμοίωσι, ὡς δὲ τὸ, ἦ ἐστὶν ἢ θεῖα αὐτοῦ ὁμοίωσι, τοῦτο γὰρ

ἔστι τὸ εἶδος, ᾧ ὁμοία γίνεται τὰ ἐξ αὐτοῦ προϊόντα **A** διὰ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα ὁμοούσια εἰσιν αὐτῷ, διὰ τὸ πᾶν μὲν τὸ παράγον ὁμοιον παράγειν τῷ εἶδει, ᾧ προάγει, τὸν δὲ θεὸν καὶ Πατέρα προάγειν Υἱὸν τε καὶ Πνεῦμα τῇ ἑαυτοῦ θεῖα οὐσίᾳ, καὶ διὰ τοῦτο ὁμοούσια ἑαυτῷ προάγειν. Εἰ τοίνυν ὁ Πατὴρ μόνος προβάλλει τὸ Πνεῦμα κατὰ τοὺς οὕτω λέγοντας, τότε οὐδεμία διάκρισις ἔσται Υἱοῦ τε καὶ Πνεύματος, μηδεμίαν οὐσης διαφορᾶς οὔτε ἐν τῷ προάγοντι· ἔστι γὰρ ὁ αὐτὸς Πατὴρ, οὔτε ἐν τῷ εἶδει, ᾧ παράγει, ἔστι γὰρ ἡ αὐτὴ θεῖα οὐσία, οὔτε ἐν αὐτοῖς τοῖς παραγομένοις, εἰσι γὰρ τοῦ αὐτοῦ εἶδους τῆς μιᾶς καὶ κοινῆς θεότητος, οὔτε μὴ ὅλης τινὸς θεωρουμένης ἐκεῖ, ἐξ ἧς ἂν ἡ διάκρισις γένοιτο. Καὶ οὕτως κατὰ τὸν λόγον τοῦτον παντελῶς ἀναιρεθεῖν ἡ διάκρισις αὐτῶν. **Λ**είπεται δὴ ἡ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αἰτιον εἶναι, ἢ τὸν Υἱὸν τοῦ Πνεύματος, εἰ μέλλοιεν διακρίνεσθαι ἀλλήλων. Ἄλλὰ τὸ πρῶτον οὐκ ἔστι τὸ δεύτερον ἄρα.

Ἔτι τὸ πέμπασθαι ἐπὶ Θεοῦ τὸ ἀπ' αἰτίας εἶναι δηλοῖ. Καὶ μάρτυς ὁ θεῖος Χρυσόστομος πρὸς Ἀρειανούς ἀπορῶντας, πῶς τῆς αὐτῆς οὐσίας ὁ πέμπων καὶ ὁ πεμπόμενος, ἐν τριακοστῇ ἐνάτῃ ὁμιλίᾳ τῶν κατὰ Ἰωάννην λόγων. Πάλιν ἐπὶ τὰ ἀνθρώπινα κατὰ φάρις τὸν λόγον, καὶ οὐκ ἔννοεῖς, ὅτι ταῦτα πάντα δι' οὐδὲν ἕτερον εἴρηται, ἀλλ' ἵνα καὶ τὸν αἰτιον εἰδῶμεν, καὶ εἰς τὴν Σαβελλίου μὴ καταπέσωμεν ὅσον. Ἄλλὰ τὸ Πνεῦμα πέμπεται ἐξ Υἱοῦ καὶ ἔστιν ἄρα ἐξ αὐτοῦ.

Ἔτι, ἡ δύναμις αὐτῆ τοῦ πέμπειν, ἐνοῦσα Πατρὶ καὶ Υἱῷ, καθ' ἣν ἄμφω πέμπουσι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς καὶ παρὰ τῶν ἡμετέρων ὁμολογεῖται, ἢ ἡ αὐτὴ ἔστιν ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ, ἢ ἕτερα καὶ ἕτερα. Ἄλλ' εἰ μὲν ἕτερα καὶ ἕτερα, ἔσται δηλαδὴ καὶ μείζων καὶ ἐλάττω, καὶ ἀκολουθῶς καὶ αἱ πέμψεις διάφοροι. Οὐκοῦν οὔτε μία δύναμις, οὔτε μία ἐνέργεια αὐτῶν ἔσται· καὶ ἀκολουθῶς διαφόρων ἔσονται οὐσιῶν· ὧν γὰρ αἱ δυνάμεις ἀνισοί, καὶ αἱ οὐσίαι ἀνισοί, ἐπειδὴ ἐκ τῆς οὐσίας ἡ δύναμις. Ἄλλὰ ταῦτα καὶ ἄτοπα καὶ βλάσφημα. Οὐκ ἄρα ἕτερα καὶ ἕτερα· ἢ αὐτὴ ἄρα. Ἄλλ' ἐν τῷ Πατρὶ ἡ τοῦ πέμπειν τὸ Πνεῦμα δύναμις σύνεστι τῇ δυνάμει τῇ τοῦ προβάλλειν αὐτό· οὐ γὰρ ὁ Πατὴρ πνεῖ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ πνεὸν αὐτὸ πέμπει. Καὶ ὁ Υἱὸς ἄρα ἄμα τῇ τοῦ πνεῖν δυνάμει καὶ προβάλλων αὐτὸ πέμπει· καὶ ὁ Υἱὸς ἄρα τοῦ θεοῦ Πνεύματός ἐστι προβολεύς.

Ἦν δὲ φασι τινες ἐνταῦθα πέμψιν ἢ πρόσδοιν δευτέραν καὶ χρονικὴν, οὐδὲν τὴν ἔστι, καὶ αὐτόθεν τῷ προαιρετήν ἐλύεται λόγῳ.

Πρὸς γὰρ τὸ μὴδαμοῦ τῆς Γραφῆς εὐρίσκεισθαι ταύτην τὴν τῶν προσῶν διπλῆν, ὅτι καὶ δῶμεν ἴμως εἶναι τινα δευτέραν πρόσδοιν, ἧς ὁ Υἱὸς κοινῶναι τῷ Πατρὶ, τότε πάντως κατὰ τὸν Πατέρα καὶ ὁμοίως αὐτὴν ἔξει. Οὐδὲν γὰρ ἀνόμοιον τῶν τῷ

postasis, tanquam vero quo, est ejus divina essentia. Hæc enim est species, qua quæ ab ipso producantur similia sunt. Itaque et Filius et Spiritus propterea consubstantiales sunt ipsi, quod omne producaens simile speciei producat, qua producit. Deus autem et Pater, producit Filium et Spiritum sanctum, sua divina essentia, et ideo consubstantiales sibi producit. Si igitur solus Pater producit Spiritum, juxta opinionem eorum qui ita sentiunt: tunc nulla erit distinctio Filii et Spiritus, nullo existente discrimine, neque in producente, est enim idem ipse Pater, neque in specie, qua producit, quæ item est eadem divina essentia; neque in ipsis productis, siquidem sunt ejusdem speciei, unus et communis deitatis. **B** Neque ibi aliqua materia intelligitur, ex qua distinctio fiat. Atque ita secundum hanc rationem omnino tolletur ipsorum distinctio. Superest itaque vel Spiritum esse causam Filii, vel Filium Spiritus, si distingui unus ab altero debeat. Sed primum non est, igitur posterius.

Præterea mitti in Deo a causa esse significat. Testis est divus Chrysostomus, homilia tricesima nona in Joannem adversus Arianos, quærentes, quomodo ejusdem substantiæ sit mittens, et qui mittitur. Rursus, inquit, ad res humanas sermonem convertis, et humiliter abjectis, ac non intelligis ea omnia, nullam ob aliam rem dicta esse, quam ut causam agnoscamus, neque in Sabellii morbum incidamus; sed Spiritus mittitur a Filio; **C** igitur etiam est ab ipso.

Præterea, vis ista mittendî, quæ inest Patri et Filio, secundum quam ambo mittunt Spiritum sanctum, quemadmodum et nostrates fatentur, vel eadem est in Patre et Filio, vel alia atque alia; sed si alia atque alia, erit scilicet et major et minor, et per consequentiam, etiam missionis erunt diversæ; igitur neque una vis et potentia, neque una ipsorum erit operatio. Et illud est consequens, ut diversarum sint essentialium; quorum enim potentiæ sunt inæquales, etiam essentialium sunt inæquales, quandoquidem ab essentialium sunt inæquales, quandoquidem ab essentialium sunt inæquales, quandoquidem ab essentialium sunt inæquales. Verum hæc et absurda sunt, et impia, atque execranda; non ergo alia atque alia est potentia: igitur eadem. At vero in Patre potentia mittendî Spiritum, simul est cum potentia ipsum spirandi. Semper enim Pater spirat Spiritum sanctum, et spirans eum mittit. Igitur et Filius una cum potentia spirandi eum producaens mittit. Ergo et Filius est Spiritus sancti productor.

Quam vero hic fatentur nonnulli missionem, vel processionem secundam, et quæ sit in tempore: tum ea nulla est, tum isthinc prædicta solvitur ratione.

Præterquam enim quod nusquam in Scriptura invenitur hæc duplex processio, ut jam sit tamen quædam secunda processio, quam cum Patre communem sibi habeat Filius, tunc omnino juxta Patrem atque similiter eam habeat. Nihil enim

est eorum dissimile, que inuicem communia Patri ac Filio. Pater autem mittendi potentiam una cum producendi habet, ut dictum est : igitur et Filius eum producendi potentia eam habebit.

Præterea, quod alienius est natura, est etiam ex ipso secundum hoc quod dicitur ejus esse. Spiritus autem sanctus est Filii, et omnino naturaliter : non enim præter naturam, neque ut servus. Est igitur Spiritus sanctus, quatenus Spiritus sanctus, hoc est quatenus est divina persona in Trinitate, ex Filio.

Præterea Spiritus sanctus est relatiuum, et manifestum est, quod dicitur Spiritus Patris, Spiritus Filii : si enim esset absolutum, non alienius diceretur. Neque enim proprium est absolutorum, secundum significatum, quod subest nomini, alterius dici, nisi profecto secundum quamdam aliam relationem ; sicut homo, cum sit absolutum, non dicitur alienius homo, sed alienius servus. Verum Spiritus secundum significatum, quod subest ipsi nomini, dicitur Spiritus Filii, sicut et Patris : est igitur relatiuum, et per consequens refertur ad spiritalitatem. Est ergo Spiritus Patris et Filii, tanquam ipsum spirantium et producentium.

Propterea Spiritus sancti ipsius unius personae Trinitatis proprium est, dici Spiritum sanctum. Eiusdem autem est etiam peculiare, dici esse productum, seu id quod producit. Idem ergo est dici esse productum, et Spiritum. Igitur, cuius est Spiritus, huius etiam est id, quod producit. Sed est et dicitur Spiritus Filii, sicut et Patris : ergo et Filii est id quod producit, sicut et Patris.

Si quis vero dicat, ideo Spiritum dici Filii, quod ab ipso mittatur, fallitur.

Contrarium enim potius est ; semper enim priora sunt cause posteriorum. Prius autem est esse Spiritum Filii Spiritum, mitti vero est posterius. Sive enim hanc missionem, que fit in tempore accipias, posterior est, sine dubio, eo quod est esse Spiritum Filii, quod est sempiternum : sive æternam missionem intelligas, et hoc modo etiam esse Spiritum Filii Spiritum, mente et cogitatione antecedit. Quia esse Spiritum Filii Spiritum, intelligitur tanquam habere, mittere vero tanquam dare. Habere autem præintelligitur ei, quod est dare. Quare potius nobiscum facit ista ratio. Quia enim naturaliter est ejus Spiritus, naturaliter etiam eum mittit. Naturalis vero in diuinis productio, cum vel secundum generationem, vel processionem existat, quoniam hæc non est secundum generationem, erit ergo secundum processionem. Atque ita missio Spiritus ex Filio est ejus ab ipso processio.

Præterea Spiritus sanctus accipit a Filio : *Ille enim, inquit, de meo accipiet*. Quod autem accipit, est ejus essentia. Neque enim aliud est ejus essentia, aliud vero quod accipit, certe enim esset compositus. Atqui in summa simplicitatis eminentia

Α Πατρὶ καὶ Υἱῷ προσόντων κοινῶν. Ὁ δὲ Πατὴρ τῆν τοῦ πέρμειν δύναμιν μετὰ τοῦ προσβάλλειν ἔχει, ὡς εἴρηται. Καὶ ὁ Υἱὸς ἄρα μετὰ τοῦ προσβάλλειν αὐτῆν ἔχει.

Ἐπεὶ ὁ τινὸς ἐστὶ φύσει, καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐστὶ κατὰ τοῦτο ὃ ἐκείνου λέγεται εἶναι. Τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐστὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ πάντως φύσει· οὐ γὰρ παρὰ φύσιν· οὐδὲ ὡς δοῦλον. Ἔστιν ἄρα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἢ Πνεῦμα ἅγιον, τουτέστιν ἢ θεῖον πρόσωπον ἐν τῇ Τριάδι, ἐκ τοῦ Υἱοῦ.

Β Ἐπεὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐστὶν ἀναφορικόν, καὶ διὸν ἐπεὶ λέγεται Πνεῦμα Πατρὸς, Πνεῦμα Υἱοῦ· εἰ γὰρ ἦν τῶν ἀποκλεισμένων, οὐκ ἂν ἐλέγετό τις, οὐδὲ γὰρ τῶν ἀποκλεισμένων, κατὰ τὸ ὑπὸ τοῦ ὀνόματος σημαζόμενον, ἐτέρου λέγεσθαι, ἀλλ' ἢ ἄρα κατὰ τινὰ ἄλλην σχέσιν· ὡς περὶ ὁ ἀνθρώπος, ἀποκλεισμένος ὅν, οὐ λέγεται τινὸς ἀνθρώπος, ἀλλὰ τινὸς δοῦλος· ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα κατὰ τὴν σημαζόμενον ὄνομα τοῦ ἀνόματος λέγεται Πνεῦμα Υἱοῦ, ὡς περὶ καὶ Πατρὸς· ἐστὶν ἄρα ἀναφορικόν, καὶ ἀποκλειστικῶς ἀναφέρεται πρὸς τὴν πνεύοντα. Ἔστιν ἄρα Πνεῦμα Υἱοῦ καὶ Πατρὸς, ὡς πνεύοντων, καὶ προσβάλλοντων αὐτό.

Γ Ἐπεὶ, τοῦ ἁγίου Πνεύματος, αὐτοῦ τοῦ ἐνὸς τῆς Τριάδος, εἶδόν ἐστὶ τὸ λέγεσθαι ἅγιον Πνεῦμα. Τοῦ δ' αὐτοῦ ἐστὶν εἶδον καὶ τὸ λέγεσθαι πρόβλημα. Ταῦτον ἄρα ἐστὶ πρόβλημα λέγεσθαι καὶ Πνεῦμα. Ὁ δὲ ἄρα ἐστὶ Πνεῦμα, τοῦτον ἐστὶ καὶ πρόβλημα. Ἀλλὰ τοῦ Υἱοῦ ἐστὶ Πνεῦμα, καὶ λέγεται, ὡς περὶ καὶ τοῦ Πατρὸς. Καὶ τοῦ Υἱοῦ ἄρα ἐστὶ πρόβλημα, ὡς περὶ καὶ τοῦ Πατρὸς.

Δ Εἰ δὲ τις φεῖη, διὰ τὸ πέρμειν τὸ Πνεῦμα ἐξ Υἱοῦ, διὰ τοῦτο καὶ Πνεῦμα αὐτοῦ λέγεσθαι, φεῖη ὁ λόγος.

Τὸ γὰρ ἀνάπαλιν μᾶλλον ἐστὶν. Ἄελ γὰρ τὰ πρότερα τῶν ὑστέρων εἶναι αἷτια. Πρότερον δὲ τὸ εἶναι τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ Πνεῦμα, τὸ δὲ πέρμειν ὑστέρων· εἴτα γὰρ τὴν χρονικὴν ταύτην κέρψιν λάβοις, ὑστέρων ἐστὶν ἀναμφισβήτητος τοῦ τὸ Πνεῦμα Πνεῦμα εἶναι Υἱοῦ, ὅπερ ἐστὶν αἰδίον· εἴτα τὴν αἰδίον κέρψιν νοήσαις, καὶ οὕτως ἐπινοήσῃ προγεῖται τὸ εἶναι τὸ Πνεῦμα Πνεῦμα Υἱοῦ. Διὸ τὸ μὲν εἶναι τὸ Πνεῦμα Πνεῦμα αὐτοῦ νοεῖται ὡς τὸ ἔχειν· τὸ δὲ πέρμειν ὡς διδόναι. Προσπινούσκει δὲ τοῦ διδόναι τὸ ἔχειν. Ἔπειτα μᾶλλον πρὸς ἡμῶν ὁ λόγος. Διὸτι γὰρ φύσει ἐστὶν αὐτοῦ Πνεῦμα, φύσει αὐτὸ πέρμειν. Ἐξ ὧν οὖν φυσικῶς ἐν τοῖς θεοῖς πρόβλημα ἢ κατὰ γέννησιν, ἢ κατ' ἐκπόρευσιν οὕσης, ἐπὶ αὐτῆ μὴ ἐστὶ κατὰ γέννησιν, ἐστὶν ἄρα κατ' ἐκπόρευσιν. Καὶ οὕτως ἢ ἐξ Υἱοῦ τοῦ Πνεύματος πέρψις ἐστὶν ἐκπόρευσις αὐτοῦ ἐξ αὐτοῦ.

Ε Ἐπεὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον λαμβάνει παρὰ τοῦ Υἱοῦ. Ἐκεῖνος γὰρ φησὶν, Ἐκ τοῦ ἐμοῦ. Ἐξ οὗ λαμβάνει, ἐστὶν ἡ οὐσία αὐτοῦ· οὐδὲ γὰρ ἐστὶν ἄλλο μὲν ἢ οὐσία αὐτοῦ, ἄλλο δὲ τὸ ὃ λαμβάνει· ἢ γὰρ ἂν εἴη σύνθετον. Ἀλλὰ μὴν ἐστὶν ἐν ἅκρῳ ἀπίστῳ

τας ὑπεροχῆ ὁ Θεός. Τὴν οὐσίαν αὐτοῦ ἄρα καὶ τὸ εἶναι λαμβάνει ἐκ τοῦ Υἱοῦ.

Τὸ γὰρ, Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, οὐχ ὡς τινες εἰσονται, ἐκ τοῦ ἐμοῦ Πατρὸς νοητέον.

Πρῶτον μὲν, ὅτι οὐχ Ἑλληνικὴ ἢ προφορὰ αὕτη. Εἰ γὰρ τῷ ἐκ τοῦ ἐμοῦ τοῦ Πατρὸς συνυπακούεσθαι δεῖ, ἔσται τὸ ἐμοῦ ἀντωνυμία ἀρσενική. Οὐδαίς δὲ τῆς Ἑλλήνων πεπειραμένος φωνῆς ἢ ἀρσενικὴν ἢ θηλυκὴν ἀντωνυμίαν χωρὶς προσθήκης ἀνπροσνέγκοι, ἀλλὰ μετὰ προσθήκης αἰεὶ. Ὁ ἐμὸς, λέγων, ἀδελφός, ἢ φίλος· καὶ Ἡ ἐμὴ οἰκία, ἢ πόλις. Ὁ ἐμὸς δὲ ἀπλῶς εἰπεῖν, οὐδὲν μᾶλλον πατέρα ἢ πολέμιον σημαίνει. Ἐπειτα καὶ ἀπὸ τοῦ σκοποῦ καὶ τῆς κατασκευῆς αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος ὁ λόγος οὗτος δείκνυται μάταιος. Πάντα γὰρ, φησὶν, ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, ἐμὰ ἔστιν· διὰ τοῦτο εἶπον ὑμῖν ὅτι Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν. Ὡς εἶναι τὸν λόγον τοιοῦτον· Τὸ Πνεῦμα λαμβάνει ἐκ τῶν τοῦ Πατρὸς ἐμὰ· τὸ Πνεῦμα ἄρα λαμβάνει ἐκ τῶν ἐμῶν, ἢ ἐκ τοῦ ἐμοῦ. Ἀλλ' αὐτὸς καὶ τὰ αὐτοῦ ἐν εἰσι πράγματα διὰ τὴν ἄκραν ἀπλότητα· λαμβάνει ἄρα ἐξ αὐτοῦ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ. Ταύτης δὲ τῆς ἐξηγήσεως καὶ ὁ μέγας εἶπεν Ἀθανάσιος, λέγων· Οὐ γὰρ ὁ Λόγος παρὰ τοῦ Πνεύματος λαμβάνει, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα παρὰ τοῦ Λόγου. Τί οὖν λαμβάνει παρὰ τοῦ Υἱοῦ; δηλονότι σοφίαν καὶ γνῶσιν. Ἐκ τοῦ ἐμοῦ γὰρ, φησὶ, λήψεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν. Τὸ γὰρ ἀναγγέλλειν ἐστὶ τὸ διδάξαι καὶ φωτίσαι τοὺς ἀποστόλους· τοῦτο δ' ἐστὶ σοφίας. Σοφίαν ἄρα παρὰ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνει τὸ Πνεῦμα. Τί οὖν; ἐκ τοῦ Πατρὸς προβληθὲν ἄσοφον ἦν, καὶ ἔδει παρὰ τοῦ Υἱοῦ ἔπειτα σοφίαν λαβεῖν; ἢ ἕτερον ἢ σοφία αὐτοῦ καὶ ἕτερον ἢ οὐσία αὐτοῦ;

Ἀλλὰ ταῦτα ἄτοπον λέγειν. Τοῦτο γὰρ ἐστὶν ἢ σοφία αὐτοῦ, καὶ τὸ εἶναι αὐτοῦ, καὶ παρ' οὗ ἔσχε τὸ εἶναι, παρὰ τούτου ἔλαθε καὶ τὴν σοφίαν, καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ἐκπορεύεσθαι, καὶ τῷ εἶναι λαμβάνειν, καὶ ὑφεστάναι, καὶ τὴν σοφίαν ἔσχε λαβόν. Τὴν σοφίαν οὖν καὶ παρὰ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνον, καὶ τὸ εἶναι, καὶ τὴν οὐσίαν ἐν ταυτῷ παρ' αὐτοῦ ἐληφεν. Ἔστιν οὖν ὁ Υἱὸς ἄρα αἴτιος αὐτῷ τοῦ εἶναι.

Ἔτι, εἰ τὸ Πνεῦμα λαμβάνει παρὰ τοῦ Υἱοῦ, ὁ Υἱὸς οὐτῷ δίδωσιν· ἀλλὰ τὸ δίδόναι ἐπὶ τῶν θεῶν προσώπων σημαίνει αὐτὸ τὸ προάγειν, καὶ οὐχ ἕτερον. Ὁ γὰρ Χρυσόστομος ἐξηγούμενος τὸ, Τῆν κρίσιν πάντα δέδωκε τῷ Υἱῷ, φησὶν·

Καὶ ἵνα μάθῃς ὅτι τὸ ἔδωκεν ἀντὶ τοῦ ἐγέννησέν ἐστιν, ἀκουσον ἐξ ἑτέρου τοῦτο δηλούμενον. Ὡσπερ γὰρ ὁ Πατήρ ἔχει ζωὴν ἐν ἑαυτῷ, οὕτως ἔδωκε καὶ τῷ Υἱῷ ζωὴν ἐχειν ἐν ἑαυτῷ. Τί οὖν; πρότερον αὐτὸν ἐγέννησε, καὶ τότε ἔδωκε τὴν ζωὴν; οὐκοῦν ἦν χωρὶς τῆς ζωῆς γεννηθείς. Ἀλλὰ τοῦτο οὐδ' ἀνδαίμονες εἶποιεν. Μετὰ γὰρ τῆς ἀσεβείας πολὺ καὶ τὸ ἀνόητον ἔχει. Ὡσπερ οὖν τὸ, Ἐδωκεν αὐτῷ ζωὴν, ἐγέννησεν αὐτὸν ζωὴν ἐστίν, οὕτω καὶ τὸ, Ἐδωκε κρίσιν, κρίτην αὐτὸν ἐγέννησεν. Οὐκοῦν κατὰ ταῦτα καὶ ὁ Υἱὸς δίδωσιν τῷ Πνεύματι σοφίαν, προάγει αὐτὸ

est Deus. Igitur essentiam suam et esse accipit a Filio.

Illud enim, *De meo accipiet*, non ut nonnulli falso existimant, de meo Patre intelligendum est.

Primum quidem, quod hæc non sit Græcorum prolatio; si enim opus sit, de meo intelligi Patre, illud, *Meus*, erit pronomen virile. Nemo autem in lingua Græca exercitatus atque versatus, pronomen virile seu femineum sine additamento, verum semper cum appendicula protulerit (1): *Meus*, inquit, frater, vel amicus; et, *Mea* domus, vel civitas. At *meus*, simpliciter dicere, non magis patrem quam hostem significat. Deinde vero, etiam a scopo, et structura sermonis, et compositione, ipsius Salvatoris, vana ostenditur ista responsio: *Omnia enim*, inquit, *quæ habet Pater, mea sunt: propterea dixi vobis, quod de meo accipiet, et annuntiabit vobis. Ut talis sit ratiocinatio: Spiritus accipit ex iis quæ sunt Patris; omnia Patris mea sunt; igitur Spiritus accipit ex meis, seu ex meo. Sed ipso et sua una res sunt ob summam simplicitatem; ergo accipit ab ipso suam essentiam. Porro, ita etiam exponit Magnus Athanasius. Non enim, inquit, Verbum a Spiritu accipit, sed Spiritus a Verbo. Quid igitur accipit a Filio? nempe sapientiam et cognitionem: *De meo enim*, inquit, *accipiet, et annuntiabit vobis. Illud enim annuntiare, est docere, et illuminare apostolos, hoc autem est sapientiæ. Sapientiam igitur accipit a Filio Spiritus. Quid igitur? a Patre productus, indoctus erat, et opus erit postea sapientiam accipere? vel aliud est ejus sapientia, et aliud ejus essentia?**

Verum hæc absurdum est dicere. Idem enim est ejus sapientia, et suum esse: et a quo habuit esse, ab eo accepit et sapientiam; et in ipso produci, et accipere suum esse, etiam subsistere et sapientiam accepit. Igitur sapientiam et a Filio accipiens, hoc ipso etiam suum esse, et essentiam ab eo accepit. Est ergo sane Filius ipsi causa ut existat.

Præterea, si Spiritus accipit a Filio, Filius ei dat, sed dare in divinis personis significat ipsam producere, et non aliud. Siquidem Chrysostomus explanans illud: *Judicium omne dedit Filio*, sic habet ad verbum:

Et ut discas, quod illud *dedit*, sit pro *genuit*, audi ex alio loco id significari. *Quemadmodum enim Pater habet vitam in semetipso, ita dedit et Filio habere vitam in semetipso. Quid igitur? eum prius genuit, et tunc dedit vitam? igitur erat sine vita genitus. Verum hoc ne dæmones quidem dicerent. Præterquam enim quod impium sit, est etiam stultum. Sicut igitur illud, *Dedit ipsi vitam*: sic et illud, *Dedit ei judicium*, est, *Judicem eum genuit. Ergo juxta hæc et Filius dans Spiritui sapientiam, producit eum**

(1) Idem usus est linguæ Latinæ.

sapientiam, esse ei et essentiam impartiens, quam accipit Spiritus procedens ab ipso. Igitur causa est et Filius Spiritus processionis.

Præterea Filius de seipso ait: *Quæ audiri a Patre meo, annuntiare vobis; de Spiritu sancto autem: Non loquitur a semetipso, sed quæcumque audiet, loquetur.* Quod ergo in Filio significat a Patre audire, hoc etiam in Spiritu significabit audire. Sed in Filio audire, a causa esse significat, et generari; audire enim est sapientiam et cognitionem accipere. Porro Filius non prius genitus est, deinde cognitionem vel sapientiam adeptus; sed sapientia genitus est, in ipso generari eam cognitionem et sapientiam accipiens, tum cetera omnia quæ idem sunt atque ejus essentia. Hanc igitur audientiam a Patre, ab ipso accipit; et eum audire est generari; ergo et audire Spiritus a causa esse et prodire significat. Quare a quo audit, ab eo et procedit. Sed audit non a solo Patre, verum etiam a Filio, igitur et a Filio procedit. Quod autem audiat a Filio, manifestum est ex verbis Salvatoris, ubi ait: *De meo accipiet, et annuntiabit vobis.* Hujus enim quod est annuntiare, causa nimirum est quod audiat. At vero ejusdem quod est annuntiare, causa est quod ex Filio accipiat. Quocirca ex Filio accipere et audire, ejusdem et unius, quod nimirum est annuntiare sunt causæ. Idem ergo est in divinis audire, et accipere a Filio. Igitur audit. Sed et magnus Basilius in *Asceticis*, in sermone ejus est initium, *Del optimi gratia*, de Spiritu sancto ait: Qui docet et suggerit omnia, quæcumque audierit a Filio. Audiens autem a Filio, etiam procedit ab ipso, propterea quod audire ipsius, non aliud sit, quam procedere, ut dictum est.

ἂν ἀκούσι παρὰ τοῦ Υἱοῦ. Ἀκούειν δὲ παρὰ τοῦ Υἱοῦ, ἐκπορεύεσθαι αὐτοῦ εἶναι, ὡς εἴρηται.

Præterea Patrem esse vel generare non continet rationem producendi. Certe enim Spiritus esset Filius. Sed Filius habet omnia simpliciter, quæ sunt Patris, excepto generare, vel Patrem esse. Dicit enim sanctus Cyrillus, in secundo dialogo *Ad Hermiam*: *Coæternam credimus Filium Patri, et quodcumque aliud æquale habentem citra generare tantum; hoc enim soli Deo et Patri convenit.*

Idem in oratione *De Trinitate*,

In Filio, inquit, unigenito per omnia simili et æquali Patri, absque paternitate. Igitur habet Filius producere, quandoquidem istud præter paternitatis rationem est. Omnia vero Patris, tantum præter paternitatem, hoc est præter generare, et ipse habet, ut divo Cyrillio videtur.

Præterea Gregorius Nyssenus, homilia in *Pater noster*, ejus est initium: *Quando magnus Moyses juxta montem populam Israeliticam initia et sacra docebat, tradens sanctissimæ Trinitatis discrimen, Patrem a Filio et Spiritu secernit, eo quod ipse sit causa, illi vero sint causati. Filium autem rur-*

ἂ σοφίαν, τὴν οὐσίαν αὐτῆ καὶ τὸ εἶναι διδόν, ἢ λαμβάνει ἐκπορεύμενον ἐξ αὐτοῦ. Αἴτιος ἄρα καὶ ὁ Υἱὸς τῆς τοῦ Πνεύματος ἐκπορεύσεως.

Ἔτι, ὁ Υἱὸς περὶ μὲν ἐαυτοῦ φησιν, "Ἄ ἤκουσα παρὰ τοῦ Πατρὸς μου, ἀνήγγελλα ὑμῖν· περὶ δὲ τοῦ Πνεύματος, ὁὐ λαλήσει ἄφ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὅσα ἂν ἀκούσῃ λαλήσει." Ὁ τοίνυν ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ ἢ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἀκούειν σημαίνει, τοῦτο καὶ ἐπὶ τοῦ Πνεύματος σημαίνει τὸ ἀκούειν. Ἄλλ' ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ ἀκούειν τὸ ἀπ' αἰτίας εἶναι σημαίνει, καὶ τὸ γεννᾶσθαι. Ἀκούειν γάρ ἐστι τὸ σοφίαν καὶ γνώσιν λαμβάνειν. Ὁ δὲ Υἱὸς οὐ γεννηθεὶς πρότερον, εἶτα ὑστέρων προσελάβετο γνώσιν ἢ σοφίαν· ἀλλὰ σοφία γεννῆται, ἐν αὐτῆ τῆ γεννᾶσθαι λαβὼν τὴν τε γνώσιν καὶ σοφίαν, καὶ πάντα τὰ ἄλλα, ἃ ταυτὶν εἰσι τῆ οὐσίᾳ αὐτοῦ. Ταύτην ἄρα ἀκούων παρὰ τοῦ Πατρὸς, λαμβάνει παρ' αὐτοῦ. Καὶ τὸ ἀκούειν αὐτὸν γεννᾶσθαι ἐστὶ. Καὶ τὸ ἀκούειν ἄρα τοῦ Πνεύματος τὸ ἀπ' αἰτίας εἶναι καὶ ἐκπορεύεσθαι αὐτὸ σημαίνει. "Ἄντε καὶ παρ' οὐ ἀκούει, παρὰ τοῦτο καὶ ἐκπορεύεται." Ἄλλ' ἀκούει οὐ παρὰ τοῦ Πατρὸς μόνου, ἀλλ' οὐδὲν ἥτερον καὶ παρὰ τοῦ Υἱοῦ· καὶ παρὰ τοῦ Υἱοῦ ἄρα ἐκπορεύεται. "Ὅτι δ' ἀκούει καὶ παρὰ τοῦ Υἱοῦ, δῆλον ἀπὸ τῶν τοῦ Σωτῆρος βημάτων, ὅπου φησιν, "Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λαλήσεται, καὶ ἀναγγελλεῖ ὑμῖν." Τοῦ γὰρ ἀναγγέλλειν, αἴτιον δηλοῦν τὸ ἀκούειν. Ἀλλὰ μὴν τοῦ αὐτοῦ ἀναγγέλλειν, τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνειν αἴτιον. "Ἦστε τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνειν καὶ τὸ ἀκούειν τοῦ αὐτοῦ καὶ ἐνδοξοῦ, δηλοῦν τοῦ ἀναγγέλλειν, εἶναι αἴτια. Ταυτὸν ἄρα τὸ ἀκούειν τῆ ἐκ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνειν ἐπὶ τῶν θεῶν. Ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἄρα ἀκούει. Ἀλλὰ καὶ ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τοῖς *Ἀσκητικαῖς*, ἐν τῆ λόγῳ οὐ ἡ ἀρχὴ θεοῦ τοῦ ἀγαθοῦ χάρῃ, περὶ τοῦ Πνεύματος φησιν. Τὸ διέλεκτον, καὶ ὑπομιμνησκον πάντα εἶσι καὶ ἐκπορεύεται ἐξ αὐτοῦ· διὰ τὸ ἀκούειν αὐτοῦ τὸ

Ἔτι τὸ Πατέρα εἶναι, ἢ τὸ τεκεῖν, οὐ περιέχει ἐν ἐαυτῆ τὸν λόγον τὸν τοῦ προβάλλειν. Ἡ γὰρ ἂν ἦν τὸ Πνεῦμα Υἱός. Ἄλλ' ὁ Υἱὸς πάντα ἔχει ἀπλῶς τὰ τοῦ Πατρὸς, πλήν τοῦ τεκεῖν, ἢ τοῦ Πατέρα εἶναι. Φησὶ γὰρ ὁ ἅγιος Κύριλλος ἐν τῆ β' τῶν *Ἠρώδων Ἐρμηνειῶν*: Συναϊδίον πιστεύομεν τὸν Υἱὸν τῷ Πατρί, καὶ πᾶν ὁμοῦν ἰσόμετρον ἔχοντα, δέχα μόνου τοῦ τεκεῖν. Προσῆκοι γὰρ ἂν τοῦτο μόνῳ τῷ Θεῷ καὶ Πατρί.

Καὶ ἐν τῷ *Περὶ Τριάδος* λόγῳ ὁ αὐτός·

Ἐν Υἱῷ μονογενεῖ, κατὰ πάντα ὁμοίῳ καὶ ἴσῳ τῷ Πατρί, χωρὶς τῆς πατρότητος. Ἐχει ἄρα ὁ Υἱὸς τὸ προβάλλειν· ἐπειδὴ τοῦτο μὲν παρὰ τὸν τῆς πατρότητος ἐστὶ λόγον· πάντα δὲ τὰ τοῦ Πατρὸς, παρὰ τὴν πατρότητα μόνον, ἦτοι παρὰ τὸ τεκεῖν, καὶ αὐτὸς ἔχει, ὡς τῷ Κυρίλλῳ δέκεται.

Ἔτι ὁ Νύσσης Ἰρηγόριος ἐν τῆ εἰς τὸν Πάτερ ἡμῶν ἐπιπέτῃ, ἢ ἡ ἀρχὴ, "Ὅτε προσῆγεν ὁ μέγας Μωυσαῖος τῇ κατὰ τὸ ὄρος μουσταγωγίᾳ τῶν Ἰσραηλῆταιν λαῶν, διακρίσειν τῆς θεῆς Τριάδος παραδόξως, τὸν μὲν Πατέρα Υἱοῦ καὶ Πνεύματος διακρίσει, τὸν μὲν ἀνευ αἰτίας εἶναι, ἔχειν δὲ αἴ-

κατὰ τὸν δὲ αὐτὸν καὶ Πνεῦμα ἀλλήλοις κοινωνοῦντα, τῷ καὶ ἀμφω αἰτιατὰ εἶναι, διακρίνει ἀλλήλων, τῷ τὴν μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι, καὶ μέχρι τούτου, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Οὕτω γὰρ τὰ τῶν ἀντιγράφων ἀρχαιότερα ἔχει. Ὡστε καὶ κατὰ τοῦτον τὴν διδάσκαλον, τὸ Πνεῦμά ἐστιν ἐξ Υἱοῦ. Εἰ δὲ τινες κατὰ τὰ τῶν ἀντιγράφων νεώτερα Πνεῦμα Υἱοῦ λέγεσθαι εἴποιεν, οὐκ ἐξ Υἱοῦ, καὶ οὕτως ὁμοῦ οὐδὲν αὐτοῖς ἔσται πλεον. Τὸ γὰρ αὐτὸ συμπέρασμα καὶ ἐκ τούτου, καὶ μὴ βούλειντο, συνιχθήσεται. Δῆλον γὰρ ὅτι τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα εὐρῶν κατὰ τὸ αἰτιατὰ εἶναι, καὶ ἀμφω κοινωνοῦντα ἀλλήλοις, ζητεῖ, τίνι ἂν διακριθεῖεν ἀλλήλων· καὶ ἀποφαίνεται, ὡς, εἰ καὶ ἀμφω τῷ αἰτιατὰ εἶναι κοινωνοῦσιν ἀλλήλοις, ἀλλ' ὁ μὲν Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς ὀνομάζεται, καὶ μέχρι τούτου αὐτῇ τὸ ἰδίωμα ἴσταιται. Τὸ δὲ Πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς λέγεται, καὶ τοῦ Υἱοῦ εἶναι προσμαρτυρεῖται. Οὐκοῦν τὸ Πνεῦμα καὶ Χριστοῦ Πνεῦμά ἐστιν, ὃ δὲ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος οὕτε ἔστιν, οὕτως λέγεται· οὕτε ἀντιστρέφει ἡ σχετικὴ αὐτῆ ἀκολουθία, φησί. Καὶ τοῦτο αἰεταί ἀρκεῖν πρὸς διάκρισιν ὁ διδάσκαλος, τὸ τὸ μὲν Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ λέγεσθαι, τὸν δὲ Υἱὸν μὴ λέγεσθαι τοῦ Πνεύματος. Οὐκοῦν εἰ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ λέγεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διακρίνει αὐτὸ Υἱοῦ, κατὰ δὲ τοὺς ἡμετέρους οὐδὲν ἕτερον διακρίνει αὐτὸ τοῦ Υἱοῦ ἢ τὸ διάφορος τῆς προόδου τρόπος, δηλονότι τὸ ἐκπορεύεσθαι· τὸ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ εἶναι ἄρα ταυτὸν ἐστὶ τῷ ἐκπορεύεσθαι. Καὶ οὕτως, οὗ λέγεται εἶναι Πνεῦμα, παρ' ἐκείνου καὶ ἐκπορεύεται. Λέγεται δὲ εἶναι καὶ τοῦ Υἱοῦ Πνεῦμα, ὡς καὶ τοῦ Πατρὸς· καὶ παρὰ τοῦ Υἱοῦ ἄρα ὡς καὶ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται.

Καὶ ἅμα σημειωτέον, ὅτι ἀνατρέπεται ἡ τινῶν ἐξήγησις λεγόντων, ὅτι διὰ τὸ ὁμοούσιον εἴρηται τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ. Ἰδοὺ γὰρ ὁ διδάσκαλος ὡς διακριτικὴν αὐτὸ λαμβάνει. Τὰ δὲ διὰ τὸ ὁμοούσιον λαμβανόμενα ἐνοῖ μάλλον, οὐ διακρίνει. Εἰ οὖν οὐ διὰ τὸ ὁμοούσιον λέγεται Πνεῦμα σῶζονται ἄλυτοι πᾶσαι αἱ τῶν Λατίνων ἀποδείξεις· αἷς ἐκ τοῦ λέγεσθαι τὸ Πνεῦμα Πνεῦμα Υἱοῦ ἐπιχειροῦντες, καὶ ἐξ αὐτοῦ αὐτὸ ἐκπορεύεσθαι δεικνύουσι. Διὰ τὸ γὰρ τῆς παρεξηγήσεως ταύτης τινες αὐτὰ ἀνατρέπειν ἤθελον, διὰ τὸ ὁμοούσιον ὑπολαμβάνοντες λέγεσθαι Πνεῦμα Υἱοῦ. Ταύτη δὲ ἤδη τῇ ἐννοίᾳ φανερώς ὁ Νύσσης Γρηγόριος μάχεται, ὡς διακριτικὴν αὐτὸ εἰληφώς. se, propter consubstantialitatem existimantes dici Spiritum Filii. Jam vero huic intelligentiæ manifeste reclamant Gregorius Nyssenus, cum illud

Ἄλλὰ πρὸς μὲν τὸ δεῖξαι τὴν ἀλήθειαν τοῦ συμπέρασματος τούτου, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι συμπεράναι, πολλῶν ὄντων, οἷς ἂν τις χρήσαιτο, καὶ ὅθεν ἂν ἐπιχειρήσειεν, ἀρκεῖτω ἐν τῷ παρόντι καὶ ταῦτα.

Ἐπεὶ δὲ καὶ τινὰ ἄτοπα παρὰ τῶν μὴ ἐπιστῶντων ἐπάγονται τοῖς τὴν ἀλήθειαν ταύτην πρεσβεύουσιν, ἃ μὲν κατὰ τῶν ἐπιχειρημάτων τῶν τὸ πρόβλημα δεικνύοντων φασίν, ἐν αὐτοῖς τοῖς ἐπιχειρήμασιν ὡς ἐνὸν ἐπιτετημένως διελευσάμεν· ἃ δὲ κατ' αὐτοῦ τοῦ συμπέρασματος ἐπιφέρουσι, τούτων τὰς μάλι-

aus et Spiritum, in quos illud convenit, ut sint ambo causati, alterum ab altero discernit, quod unus sit a Patre, et non amplius: Spiritus vero sit ex Patre et ex Filio. Sic enim habent vetustiora exemplaria. Quare secundum opinionem, etiam istius doctoris, Spiritus est ex Filio. Quod si nonnulli dixerint, juxta recentiora exemplaria, Spiritum dici Filii, non autem ex Filio: etiam tum nihil istud ipsis proderit; eadem enim conclusio, ex hoc quoque, velint, nolint, deducetur. Manifestum enim est, quod, cum Filio et Spiritui, in eo quod sint causati, convenire invenissent, quaerit quemadmodum invicem discernantur, atque affirmat, etiamsi in ambo id conveniat, ut sint causati, verumtamen Filium quidem ex Patre nominari, et in eo tantum proprietatem ejus persistere: Spiritum autem et ex Patre dici enuntiat, et Filii esse testificatur. Igitur Spiritus etiam Christi Spiritus est; Filius autem neque est Spiritus sancti, neque dicitur. Neque, inquit, recipitur haec relationis consequentia. Et hoc existimat doctor sufficere ad distinctionem, quod Spiritus Filii dicatur, Filius autem Spiritus sancti minime dicatur. Si igitur hoc quod est Spiritum sanctum, dici Spiritum Filii, secernit eum a Filio; juxta vero nostrates nihil aliud secernit eum a Filio, nisi varius modus productionis, scilicet producere; igitur esse Spiritum Filii idem est, quod procedere. Atque ita cujus dicitur esse Spiritus, ab eo et procedit. Dicitur autem esse Filii Spiritus, sicut et Patris; ergo et a Filio, sicut et a Patre procedit.

Ei simul notandum est interpretationem quorundam everti, dicentium Spiritum propter consubstantialitatem dictum esse Spiritum Filii. Ecce enim doctor, tanquam quod illos discernat, illud assumit. Quae vero propter consubstantialitatem assumuntur, potius conjungunt, non discernunt. Si itaque non propter consubstantialitatem dicitur Spiritus Filii, manent indissolubiles omnes Latinorum demonstrationes: quibus ex eo, quod Spiritus dicatur Spiritus Filii, argumentando, etiam ex ipso eum procedere convincunt. Quidam enim ista prava interpretatione putabant ea quae a Latinis afferuntur, evertere posse Spiritum Filii. Jam vero huic intelligentiæ manifeste reclamant quod discernat assumpsit.

Verum ad ostendendam veritatem hujus conclusionis, et ad concludendum Spiritum sanctum ex Patre Filioque procedere, cum permulta sint, quibus aliquis uti, et ex quibus argumentari possit, haec tamen in praesentia sufficiant.

Quoniam vero nonnulla absurda veritatis cultoribus a non adhibentibus animum inferuntur, quae ipsi quidem objiciunt argumentis, hoc quaesitum probantibus, in ipsis argumentis, quantum fieri potuit, praecise ditui. Ex his autem, quae ipsi conclusioni inferunt, ea quae maxime urgent et ma-

forem vim habere videntur, eligens, breviter atque abunde, quantum vel natura patitur, dissolvam, ut quam absolutissima reddatur tibi nostra oratio. Quamquam absurda ista non nobis inferunt, neque nos horum reddere rationem debemus. Verum longe antea sancti accusandi sunt, qui hujus dogmatis nobis auctores et duces exstiterunt. Non dico solum Occidentales, qui hoc clarissime fatentur, verum etiam Orientales, et ab ipsis petende sunt dissolutiones. Quod sane quidem et fecerunt illi praevenientes. Licet haud grati animi sit, eorum dictis non acquiescere, cum semel credendum sit, eos divino Spiritu locutos esse. Attamen nos quoad ejus fieri possit, praesertim ab ipsis sanctis Patribus, aliisque beatis viris, qui in his rebus laboraverunt, illuminati, ad haec mediocriter accingemur.

Optinantur igitur, si quis ex ambobus dicat Spiritum procedere, Patrem et Filium vel ita secum commisceri, ut unam personam ex duabus efficiant: vel si non hoc, duo tamen principia et duas causas sequi, quod et ipsum non minus priore absurdum est.

Solutio absurdi ab admistione personarum.

Non vero ad istud admistionis personarum ita respondemus: quod si personalem, seu hypostaticam proprietatem personae Patris poneremus esse operationem producendi, tunc sequeretur hoc absurdum, et esset revera Filius una persona cum Patre, si constitutivae proprietatis Patris particeps esset. Quoniam vero quod constituit proprietatem personae Patris, paternitas et generatio dictum est esse; producere autem esse proprietatem, seu notionem, quae persona constitutam sequatur: quae necessitas est, ut qui hanc proprietatem participat, quae minime constitutiva est ipsius personae, una sit persona cum ipso? Quemadmodum enim illud participat Filius, quod Spiritus sit ejus Spiritus, sicut et Patris, quod mittatur ab ipso aequo ut a Patre, et tamen non participat ejus personam, propterea quod Spiritum dici Spiritum Patris, vel ab ipso mitti, non est quod constituit personam Patris. Hoc modo, neque in producendo particeps et socius factus, cum eo ita miscetur, ut unam personam efficiant, quoniam producere non est constitutum personae Patris. Quapropter, quandiu non ostenderit aliquis producere constitutum esse personae Patris, neque permissionem personarum probare poterit. Sed producere constitutum esse personae Patris, probare non potest: sic enim duplici persona praeditum, duasque habentem hypostases Patrem ostenderet (1), ut in principio dictum est, quod est absurdum. Denique producere, esse constitutum Patris, et a solo Patre procedere Spiritum sanctum, unum et idem est: quare qui

(1) Et etiam Spiritus esset Filius.

Α στα βιαιωτέρα και πιερίονα δοκούσα; έχειν ίερίον εκλεξάμενος, αποδείξω σοι τάς λύσεις έν βραχείτε και ίκονής ως οίδόν τε· ως άν σοι τελεώτατος αποδοθούμενος είη ο λόγος. Καίτοι γε τά άτοπα ταύτα ούχ ήμίν επιφέρονται, ούδ' ήμεις λόγον τούτων άπειχειν άρείλογον· άλλά τοίς άγίοις πολλήν πρότερον εγκλητέον, οί τούτου του δόγματος καθεστήκασιν ήμίν ήγεμόνες, ου δυτικούς λέγω μένον, οί σαφέστατα περί τούτου φατιν, άλλ' ούδέν ήττον και τούς έξ έφρας, και παρ' εκείνων ζητητέον τάς λύσεις. Ο και πεποιηθήκασι φθάσαντες εκείνοι. Εί και μή άγνωμόνων έπει μή έφησυχάζειν τοίς ύπ' αυτών λαγομόνοις, άπαξ πιστευομένου του Πνεύματι θεού τούτουσ λαλαληκέναι· όμως δε και ήμεις, ως ήμίν δυνατόν, και τούτο έξ ών ύπ' αυτών έφωτίσθηεν, και άλλων μακαρίων άνδρών έν τούτοις πεποιηκότων, προς ταύτα μετρίως αποδυσόμεθα.

Β Ολονται τούτων την Πατέρα και την Υίον, ή εις έν συναλειφασθαι πρόσωπον, ει τις έξ άμφοίν λέγοι το Πνεύμα το άγιον εκπορεύεσθαι· ή ει μή τούτο, δύο γούν τάς αρχάς, και δύο ακολουθήσειν τά αττια, δ και ατέ ού μείον άτοπον του προτέρου.

Λύσις του από της συναλειφής άτόπου.

Γ Ημείς δε προς μέν το της συναλειφής ούτω φεμέν· ως ει μέν προσωπικόν, είνον υποστατικόν του προσώπου του πατρικού την του προβάλλειν ενέργειαν επιθέμεθα, τότε έν το άτοπον είπατο τούτο, και ήν αληθώς έν μετά του Πατρός πρόσωπον, του συστατικού αυτή κοινωνιών ιδιώματος· επει δε εη μέν συστατικήν του προσώπου του πατρικού ιδιώματος ή πατρότης και το γεννην ειρηται έν, το δε προβάλλειν ιδίωμα, ήτουν γνώρισμα τή προσώπυ αυτού συστάγει επόμενον, τίς ή ανάγκη την κοινωνούντα αυτή τούτου του ιδιώματος, δ μή συστατικόν εστι του προσώπου αυτού, και έν είναι πρόσωπον μετ' αυτού; "όσπερ γάρ κοινωνών τή Πατρί ο Υίος του το Πνεύμα Πνεύμα είναι αυτού, όπως και του Πατρός, και του παρ' αυτού, όπως και παρ' του Πατρός, αποστέλλεσθαι, όμως ου και του προσώπου αυτού κοινωνεί, διότι το το Πνεύμα λέγεσθαι του Πατρός, ή παρ' αυτού αποστέλλεσθαι, ουκ εστι του πατρικού προσώπου συστατικόν· ούτως ούδε του προβάλλειν κοινωνιών τή Πατρί εις έν μετ' αυτού συναλειφεται πρόσωπον. Διότι το προβάλλειν ου συστατικήν του προσώπου του πατρικού. Ότι έως άν μή διεξή τις το προβάλλειν συστατικόν του προσώπου του πατρικού, ούδε συναλειφήν των προσώπων δύναιτ' άν διεξαι. Άλλά το προβάλλειν συστατικόν είναι του Πατρός διεξαι ου δύναται. Ούτω γάρ άν διπρόσωπον την Πατέρα, και διπλάς έχοντα αποφήνειεν υποστάσεις, ως έν αρχή ειρηται, όπερ άτοπον. Άλλως τε το προβάλλειν είναι συστατικόν του Πατρός, και το παρ' αυτου του Πατρός εκπορεύεσθαι το Πνεύμα το άγιον, έν εστι και ταυτόν· ώστι ο τούτο λέγων το ζητούμενον λαμβάνει. Τούτου δε

μη δεικνυμένου, οὐδὲ συναλοιγῆ ἔκεται κατὰ τοῦ; A hoc dicit, quod quærit assequitur; hoc vero non ostenso, neque permistio sequitur juxta eos qui sic opinantur.

Εἴρηται δὲ καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ ζητήματος τούτου, τίνα τῶν ἐπὶ Θεοῦ λεγομένων κοινά, καὶ τίνα ἴδια. Καὶ τῶν ἰδίων τίνα μὲν δυοῖν ἴδια, τίνα δ' ἐνὸς μόνου. Καὶ τῶν ἐνὸς μόνου ἰδίων τίνα ἂν οὕτως ἴδια, ὡς καὶ ὑποστατικὰ εἶναι, τίνα δὲ οὕτως ἴδια ὡς γνωριστικὰ, μὴ μόντοι ὑποστατικὰ. Ὅποῖον καὶ τὸ προβάλλειν τότε εἴρηται εἶναι, ὥστε ἕκ τε τῶν νῦν εἰρημένων, ἕκ τε τῶν ἐκατ' προσειλημμένων, ἡ τοῦτου τοῦ ἀτόπου λύσις ἐστὶ φανερὰ. Καὶ οὐκ ἔστιν ἐγκαλεῖν δικαίως; Ἐκτείνου, ὡς συναλοιγῆν ποιουμένης τῶν θεῶν προσώπων. sumptis hujus absurdi dissolutio est manifesta. Neque possumus merito accusare Latinos, quasi permistionem personarum faciunt.

Λύσις τοῦ ἀπὸ τῆς διαρχίας ἐγκλήματος. B

Περὶ δὲ τῆς διαρχίας, καὶ τοῦ δύο αἰτία ἐπὶ θεότητος συνάγεσθαι, ὅ καὶ τῶν σκιῶν μᾶλλον ἐπεσθαι τοῖς λατέροις νομιζέειν εἰκόθασιν οἱ ἡμέτεροι, τί ἄ τις εἴποι; Ἴδ' ἄλλο γὰρ ἢ μάλιστα μὲν ἀπλῶς αὐτὸ τὸ τῶν ἁγίων προβαλλομένους ἀξίωμα τῶν τοῦτο μὴ λεγόντων ἀρχίσθαι;

Ὁ γὰρ Πατήρ καὶ Υἱός, φησὶν Ἀγουστίνος, οὐ δύο ἀρχαὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἀλλὰ μία ἀρχὴ αὐτοῦ καὶ ἀμφότεροι· ὡς περ καὶ τῆς κτίσεως οὐ τρεῖς ἀρχαὶ ὁ Πατήρ, ὁ Υἱός καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἀλλὰ μία αὐτῆς ἀρχὴ ἡ Τριάς ὁ Θεός.

Τίνα ἂν τις σαφεστέραν ζητήσεις λύσιν ἢ ἦν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ τοῦ Πατρὸς καὶ διδακτάλου τοῦδε φησί; Μὴ λαμβανέτω γὰρ ὅτι ταυτὸ τοῦτο ἀτοπον, τὸ τῆς πολυαρχίας δηλαδὴ καὶ πολυθείας, καὶ ἐπὶ τῆς κτίσεως περὶ αὐτῆς ἔψεται, εἰ τις μὴ προσέχοι τὸν νοῦν. Ὅπερ ἐστὶν τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας ἀλλότριον, καὶ σύμφωνον Ἑλλησιν. Ὁ γὰρ μάλιστα ἡμεῖς Ἑλλησιν ἐγκαλοῦμεν, ταυτὸ ἐστίν, ὅτι πολλοὺς τῆς κτίσεως δημιουργοὺς καὶ πολλοὺς εἰσῆγον θεούς. Εἰ οὖν καὶ ἡμεῖς τρεῖς ὑποστάσεις τῆς κτίσεως αἰτίας εἶναι φάμεν, καὶ ἡμῖν τοῦτο ἀκολουθήσει τὸ ἀτοπον, καὶ ἔσονται πολλαὶ ἀρχαὶ καὶ θεότητες.

Ἄλλ' ἀκουσον ὅπως οἱ διδάσκαλοι τοῦτο σοφῶς λύουσιν. Εἰ γὰρ καὶ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπίσης τῆς κτίσεως αἰτίους εἶναι φάμεν, ἀλλ' ὅμως διὰ τὴν ἀρχὴν τῶν δεδημιουργημένων ἐπὶ τὸν Πατέρα ἀναφέρεσθαι, καὶ ἐκεῖθεν τὸν τε Υἱὸν τὸ τε Πνεῦμα, καὶ αὐτὸ τὸ εἶναι, καὶ τὴν τοῦ δημιουργεῖν δύναμιν ἔχειν· τοῦ γὰρ Πατρὸς μὴ ὄντος, ὅ τε Υἱός καὶ τὸ Πνεῦμα οὐτ' ἂν ἦσαν, οὐτε τὴν τοῦ δημιουργεῖν δύναμιν εἶχον· ἔτι τε καὶ διὰ τὸ μιᾶ καὶ τῇ αὐτῇ ἀριθμῷ δυνάμει δημιουργεῖν αὐτούς, ἕκ τῆς αὐτῆς καὶ μιᾶς κοινῆς θεότητος προέουσα· διὰ τοῦτο εἰκότως εἰς Θεός, καὶ δημιουργός λέγεται εἰς. Τοῦτο οὖν καὶ ἐπὶ τῆς ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τοῦ Πνεύματος ἐκπορεύσεως ἰκανὸν πρὸς τοὺς ἀποροῦντας.

Ὅτι γὰρ μιᾶ καὶ τῇ αὐτῇ δυνάμει ὁ Πατήρ ἔμα

A hoc dicit, quod quærit assequitur; hoc vero non ostenso, neque permistio sequitur juxta eos qui sic opinantur.

Dictum est autem et in principio hujus quæstionis, eorum quæ in Deo dicuntur, quænam sint communia, quæque propria. Propriorum vero quænam duarum personarum propria, quæ unus tantum. Et eorum quæ uni convenient, quæ ita propria, ut etiam sint hypostatica et constitutiva, quæ vero sint ita propria, ut notionalia, non tamen hypostatica: hoc est quæ notam et manifestam faciant personam, non tamen et constituent: cujusmodi et producere tunc dictum est esse. Quare tum ex dictis, tum ex ibi prius as-

Neque possumus merito accusare Latinos, quasi

Solutio absurdi de duplici principio.

De duplici vero principio, et quod duæ causæ in deitate concludantur, quod et magis quam umbras sequi Latinos nostrates arbitrantur, quidnam aliquis dicet? Quid vero aliud, quam ut ipsa simpliciter auctoritate sanctorum, id negantium proposita, sane quidem contenti simus?

Pater enim et Filius, inquit Augustinus, non duo principia Spiritus sancti, sed unum principium ipsius et ambo sunt. Sicut et creationis non tria principia Pater, Filius et Spiritus sanctus, sed unum est ipsius principium Trinitas Deus.

Quamnam clariorem ea quæret aliquis solutionem, quam Spiritus sanctus per istum Patrem atque doctorem enuntiat? Non enim nos fugiat, hoc idem absurdum, scilicet duorum principiorum, multitudinisque deorum etiam in mundi productione æquil: si quis non attendat. Quod quidem a Christiana religione est alienum, congruens vero gentilibus. In quo enim nos summo pere gentiles reprehendimus, hoc illud est, quod multos mundi opifices et multos deos introduce- rent. Si igitur tres hypostases creationis causas esse dicimus, hoc absurdum nos sequetur, eruntque multa principia et deitates.

Verum audi, quemadmodum doctores id sapienter dissolvant. Etsi enim Patrem, et Filium, et Spiritum æquo causas esse creationis dicimus: attamen, quoniam principium creaturarum ad Patrem refertur, indeque cum Filius tum Spiritus sanctus et ipsum esse et creandi potentiam habent: Patre enim non existente, neque Filius esset, neque Spiritus sanctus, neque creandi potentiam haberent; præterea, quia una eademque numero potentia, ab una eademque communi deitate proveniente creant, ob id merito unus deus, et unus mundi effector dicitur. Hoc igitur et in Spiritus ex Patre Filioque processione satis aptum est ad dubitantes et quærentes responsum.

Quod enim propterea vere ac proprie sit una

causa, unumque principium processionis Spiritus sancti, quia una eademque potentia, Pater simul ac Filius, Spiritum producant; et quia ex Patre hanc producendi potentiam habet Filius, ad hoc probandum maxime quidem, ut dictum est, et hæc satis essent; ostenditur tamen hoc idem, et ratione. Etenim duo cum sint, ut dictum est, ad quæ omne quod producitur, refertur, species scilicet, secundum quam producitur, et suppositum, seu persona, ex qua producitur: si Pater quidem et Filius, quemadmodum duo sunt personis, ita quoque specie, secundum quam producant Spiritum, duo essent, et omnino in duas partes secarentur ac dividerentur; tunc sane non e-
 set mirum, imo vero et necessarium dicere duo principia Spiritus sancti; nunc vero, quanquam potissimum duo esse hypostasibus inter omnes constat, quia tamen specie, qua producant, unum sunt numero, et omnino indivisibiles; est enim divina essentia, secundum quam ambo Spiritum sanctum producant, una eademque numero communis existens; non est necessarium, atque adeo nullo modo fieri potest, ut duo dicantur principia. Est enim una essentialis, et communis ipsis productiva vis et potentia. Quæ quidem, et si essentialis hæud dubio conceditur esse, non potest tamen communis esse illis cum Spiritu sancto, quod, ut sæpe dictum est, proprietati ejus repugnet; omnia enim sunt Filio ac Spiritui sancto cum Patre communia, ut et hoc non raro dictum est, servatis suis proprietatibus; omnia enim est Filius quæcumque et Pater, secundum magnum Basilium, cæterosque doctores, permanens in eo quod sit Filius, hoc est suam proprietatem retinens. Tametsi enim quam maxime æqualis et similis est Patri, ipse tamen generare seipsum minime potest; quod ipsius proprietati repugnet. Igitur et Spiritus sanctus omnia sibi habet cum Patre Filioque communia, manens in eo quod sit Spiritus, hoc est servans suam proprietatem. Unde non potest seipsum producere, licet omnium particeps fiat, quod ipsum personæ ipsius repugnet. Quare nulla ex parte justa et rationalis est eorum argumentatio, qui duplex principium Latini obijciunt.

Solutio absurdi ducti ab imperfectione.

Verum aiunt, Vel perfecta est productio Patris, et vana erit ex Filio: vel si necessaria est productio Filii, imperfecta est Patris. Hoc autem absurdum est, imperfectam dicere operationem Patris, et ad perfectionem indigere Filio.

Nos vero ad hæc dicimus, quod qui aiunt ista, videntur in omnibus Patrem, ac Filium eorumque operationes secare ac dividere, in humanis exemplis omnino innixi. Et quoniam vident duorum hominum operationes, duas esse numero, et alteram ab altera sejunctam, licet ad unum effectum tendant, opinantur etiam in Deo idem cum divinis personis congruere. Indeque tales dubitationes in medium afferunt. Verum istud cogitare absurdum est. Pater enim et Filius, personis tan-

A καὶ ὁ Υἱὸς τὸ Πνεῦμα προβάλλουσι, καὶ ὅτι ἐκ τοῦ Πατρὸς ἔχει λαθὼν ὁ Υἱὸς τὴν ἐκπορευτικὴν δύναμιν ταύτην, διὰ τοῦτο κυρίως καὶ ἀληθῶς εἰς ἡ αἴτιος καὶ μία ἀρχὴ τῆς τοῦ Πνεύματος ἐκπορεύσεως, μάλιστα μὲν οὖν, ὡς εἴρηται ἰκανὰ καὶ ταῦτα· δεῖκνυται δὲ ὅμως τὸ αὐτὸ τοῦτο καὶ ἐκ τοῦ λόγου. Δυσὸν γὰρ δυτοῖν, ὡς εἴρηται, εἰ; ἃ πᾶν προαγόμενον ἀναφέρεται, τοῦ τε εἶδους, καθ' ὃ προάγεται, καὶ τοῦ ὑποκειμένου ἢ πρυσώπου ἐξ οὗ, εἰ μὲν ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς, ὡσπερ δύο ταῖς ὑποστάσεις, οὕτως καὶ τῶ εἶδει καθ' ὃ τὸ Πνεῦμα προάγουσι δύο ἦσαν, καὶ παντελῶς ἰδιχοτομοῦντο, τότε ἂν εἶχε λόγον, μᾶλλον δ' ἦν ἀναγκαῖον δύο ἀρχὰς λέγειν τοῦ Πνεύματος· ἐπεὶ δὲ εἰ καὶ τὰ μάλιστα δύο ταῖς ὑποστάσεις ὁμολογοῦνται, τῆ γε μὴν εἶδει, ἢ προάγουσιν, ἐν εἰσι τῆ ἀριθμῆ καὶ παντελῶς ἀδιαίρετοι. Ἔστι γὰρ ἡ θεία οὐσία, καθ' ἣν ἄμφοι τὸ ἅγιον Πνεῦμα προάγουσι, μία καὶ ἡ αὐτὴ ἀριθμῆ κοινὴ οὐσα ἀμφοῖν οὐκ ἀναγκαῖον, μᾶλλον δὲ ἀδύνατον δύο ἀρχὰς λέγειν. Ἔστι γὰρ μία ἡ οὐσιώδης καὶ κοινὴ αὐτῶν προβλητικὴ δύναμις· ἥτις εἰ καὶ οὐσιώδης ὁμολογεῖται, οὐ δύναται ὅμως εἶναι κοινὴ τῆ Πνεύματι τῆ ἀγίῳ, διὰ τὸ, ὡς πολλάκις εἴρηται, ἀντικεῖσθαι τῆ αὐτοῦ ιδιότητι. Πάντων γὰρ τῆ Πατρὶ κοινωνοῦσιν ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς καὶ τοῦτο οὐκ ὀλιγάκις εἴρηται, φυλάττοντες πρῶτον τὰς ἑαυτῶν ιδιότητας. Πάντα γὰρ ἔστιν ὁ Υἱὸς ὅσα καὶ ὁ Πατὴρ, κατὰ τὴν μέγαν Βασιλείαν καὶ τοὺς ἄλλους διδασκάλους, μένων ἐν τῆ εἶναι Υἱὸς, ἥτοι τὴν ἑαυτοῦ τηρῶν ιδιότητα. Εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα ἴσος καὶ ὁμοῖός ἔστι τῆ Πατρὶ, γεννᾶν μέντοι αὐτὸν ἑαυτὸν οὐ δύναται, διὰ τὸ μάχεσθαι τῆ αὐτοῦ ιδιότητι. Οὐκοῦν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον πάντων κοινωνεῖ τῆ Πατρὶ καὶ τῆ Υἱῶ, μένων ἐν τῆ εἶναι Πνεῦμα, ἥτοι σῶζον τὴν ἑαυτοῦ ιδιότητα. Ὅθεν οὐ δύναται προβάλλειν ἑαυτὸ, καίτοι πάντων ἑαυτοῖς κοινωνοῦν, διὰ τὸ μάχεσθαι τοῦτο τῆ ὑποστάσει αὐτοῦ. Ἄστε οὐδαμῶθεν εὐλογος ὁ λόγος τοῖς διαρχίαν ἐγκαλοῦσι Λατίνοις.

Δύσις τοῦ ἀπὸ τῆς ἀτελείας ἐγκλήματος.

D Ἄλλὰ φασιν, Ἡ τελεία ἡ ἐκπόρευσις ἢ ἐκ Πατρὸς, καὶ ματαία ἢ ἐξ Υἱοῦ· ἢ εἰ ἀναγκαῖα ἢ ἐξ Υἱοῦ, ἀτελής ἢ ἐκ τοῦ Πατρὸς. Τοῦτο δὲ ἀποποιᾶται ἀτελή τὴν ἐνέργειαν τοῦ Πατρὸς λέγειν, καὶ δεῖσθαι πρὸς τελείωσιν τοῦ Υἱοῦ.

Ἡμεῖς δὲ πρὸς ταῦτά φαμεν, ὡς οἱ ταῦτα λέγοντες ἐπίκασιν ἐν πᾶσι διχοτομεῖν Πατέρα τε καὶ Υἱὸν καὶ τὰς αὐτῶν ἐνεργείας, ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων πάντως παραδειγματίων ὀρμώμενοι· καὶ ὅτι ὁμοῖοι δύο ἀνθρώπων ἐνεργείας, δύο τῆ ἀριθμῆ οὐσας, καὶ πρὸς ἕν ἀποτέλεσμα φέρωνται, καὶ κεχωρισμέναι ἀλλήλων οἴονται κατὰ Θεοῦ ταυτὸ ἐφαρμόζειν. Καντεῦθεν τοιαύτας ἀπορίας εἰσάγουσιν. Ἄλλὰ τοῦτο ἀποποιᾶται νοῆσαι. Πατὴρ γὰρ καὶ ὁ Υἱὸς ταῖς ὑποστάσεσι μόνως διακρινόμενοι, τᾶλλα πάντα ἐν εἰσι καὶ ταυτὸν.

Καὶ διὰ τοῦτο καὶ κατὰ τὴν προδλητικὴν δύναμιν ἡ αὐτὴ οὐκ ἰδίᾳ ἐκάτερος, ἢ ὁ μὲν πρότερον, ὁ δὲ ὕστερον, ἢ ὁ μὲν ἐτέρῳ, ὁ δὲ ἐτέρῳ ἐκπορεύσει προβάλλει τὸ Πνεῦμα, ὡς ἂν τις τῶν πάντα σωματικῶν οἰηθεῖν, ἀλλ' ἕμας τε καὶ ὁμοίως καὶ μὴ καὶ τῇ αὐτῇ δυνάμει προβάλλοντες ἀμφοῖν τελείως καὶ ὑπερτελείως τῆς μεταίτιος τούτοις λόγοις χώραν οὐ λείπουσιν.

Verum simul, et ante tempora, una eademque potentia, cum ambo perfecte, et plusquam perfecte producant, istis vanis rationibus minime

Εἰ δὲ μὴ, ἀντερωτάσθωσαν οἱ αὐτὰ λέγοντες, εἰ τελεία ἢ ἐκ Πατρὸς τοῦ κόσμου δημιουργία, ἢ οὐ. Εἰ μὲν γὰρ τελεία, διὰ τί καὶ ὁ Υἱὸς αἰτίας καὶ τὸ Πνεῦμα; Εἰ δ' ἀτελής, καὶ διὰ τοῦτο παραλαμβάνεται ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα, σκεψάσθωσαν ὅ τι φασίν.

Ἄλλ' οἶμαι, τελεία μὲν ἢ ἐκ Πατρὸς τῶν ὄντων παραγωγή, μία δὲ καὶ ἡ αὐτὴ ἀριθμῶ Υἱοῦ τε καὶ Πνεύματος εἰς τὴν αὐτὴν πρόθεσιν ἢ ἐνέργειαν, καὶ οὐκ ἕλλη μὲν ἐκεῖνου, ἄλλη δὲ τούτου. Τότε γὰρ ἂν εἶχε χώραν ταῦτα τὰ παιδαριώδη ζητήματα. Ὅμως οὐν κατὰ τοῦ προκειμένου τελεία μὲν καὶ ὑπερτελής ἢ ἐκ Πατρὸς ἐκπόρευσις τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, ἢ αὐτῇ δὲ καὶ μία τῆ ἀριθμῶ καὶ ἢ ἐξ Υἱοῦ τοῦ αὐτοῦ ἐστὶν ἐκπόρευσις, οὐκ ἕλλη καὶ ἄλλη, οὐδ' ἕλλη καὶ ἄλλως, οὐδ' ἄλλοτε ἢ ἐκ Πατρὸς, καὶ ἄλλοτε ἢ ἐξ Υἱοῦ, ἀλλ' ἅμα καὶ ἢ αὐτῇ, καὶ ὁμοίως μὴ καὶ τῇ αὐτῇ δυνάμει προβάλλοντων ἀμφοῖν.

Καὶ μηδὲς ἐνταῦθα βλασφημεῖτω τὸν λόγον, ἀκούων ἡμᾶς ἀπὸ τῆς κτίσεως ἐπιχειροῦντας. Οὐκοῦν κτίσμα, φάσκων, Λατῖνοι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οἶονται. Εἰσὶ γὰρ οἱ καὶ εἰς τοῦτο παρανοίας ἤκαστοι, καὶ τοῦτο τετολημηκότες ἀντιτιθέναι Λατίνους.

Ταῦτα γὰρ ἢ παιζόντων εἰσὶν, ἢ ἀγνοούντων τοὺς ἁγίους Πατέρας καὶ διδασκάλους, ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων πολλάκις ἐν τοῖς θεοῖς ἐπιχειροῦντας καὶ ἀπὸ τῶν ἴχνης τι καὶ ἀμυδρὸν ὁμοιώσεως θείας ἐχόντων πιστουμένους ἐκείνου. Αὐτίκα τὸ τρίτον τῶν ὑποστάσεων, νῆ καὶ λόγῳ καὶ πνεύματι, ἐτι τε ὀφθαλμῶ καὶ πηγῇ καὶ ποταμῶ, ἰκανῶς οἶονται παραστήσαι, καὶ πάλιν ἡλίῳ ἀκτίνι τε καὶ φωτὶ καὶ τοῦτων τῶν παραδειγμάτων ἐκάστου, εἰ καὶ τρία τῇ ἐπινοίᾳ ἐστὶ καὶ ὀνόματι, μὴ μὲντοι ὑποστάσιως ὄντων. Ἄλλ' ὅμοιος οὐκ ἦροντο οἱ Πατέρες διὰ τούτων λυμανεῖσθαι τὴν προκειμένην αὐτοῖς ἀλήθειαν, ἀλλ' ὅσον αὐτῶν τῆ σκοπιῇ ἐφαρμόζον λαμβάνοντες, τὸ λοιπὸν τε καὶ ἀπεμφαίνον ἀπεωθοῦντο καὶ οὐδὲ αὐτοῖς οὐτ' ἐγκέκληκεν, οὐτ' ἐγκαλέσειεν, οὐ κύριος ὢν φρενῶν, τῆς τούτων τῶν παραδειγμάτων χρήσεως ἕνεκα.

Ὡς οὖν αὖ τις δικαίως ἐγκαλέσειε Λατίνους εἰς τὸ δεῖξαι μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀριθμῶ τὴν ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τοῦ Πνεύματος πρόθεσιν, χρωμένους τῇ πρὸς τῆς Τριάδος μὴ καὶ τῇ αὐτῇ τῶν ὄντων δημιουργίᾳ; ἢ πῶς ἂν τις διὰ ταῦτα τολημήσειεν αὐτοὺς λέγειν μετὰ τῆς κτίσεως τὸ Πνεῦμα συντάττειν τὸ ἅγιον; καὶ ταῦτα οὐδενὸς τῶν νῦν ὄντων Λατίνων, οὐδὲ τῶν μετὰ τὴν ὁ αἴρεσιν, καὶ τὸ ἀποτρέπαιον ἐκεῖνο

lum cum distinguuntur, in omnibus aliis unum atque idem sunt. Et propterea etiam secundum istam potentiam productivam non minus, non seorsum uterque, vel unus quidem prius, alter vero posterius, vel unus alia productione, alter alia producit Spiritum; quemadmodum aliquis eorum qui in omnibus crassi et corporei existunt, putret: verum simul, et ante tempora, una eademque potentia, cum ambo perfecte, et plusquam perfecte producant, istis vanis rationibus minime relinquant locum.

Sin minus, interrogentur vicissim, qui hæc aiunt, perfectane sit ex Patre mundi creatio, an imperfecta? Si enim perfecta, cur et Filius, atque etiam Spiritus sunt causæ? Sin imperfecta, et propterea Filius et Spiritus veluti socii adiunguntur, animadvertant ipsi, quid dicant.

Verum certo scio perfectam quidem entium esse ex Patre productionem, unam vero numero Filii et Spiritus in eandem productionem esse operationem, et non aliam quidem illius, horum vero aliam. Tunc enim haberent locum ista puerilia quesita. Sic igitur et in re proposita, quæ est ex Patre processio Spiritus sancti perfecta quidem est, et plusquam perfecta, eadem vero, unaque numero; et ea quæ est ex Filio, ejusdem est processio, non alia atque alia, neque aliter atque aliter, neque alias quæ ex Patre, et alias quæ ex Filio, sed simul, et eadem est, et similiter una eademque potentia producant ambo.

Et nemo hic rationem conviciis insectetur, cum nos audit, qui a creatura argumentamur, Ergo, inquit, creaturam Spiritum sanctum Latini existimant. Sicut enim, qui et in istud impudentie venerunt, et hoc Latinis opponere sint ausi.

Hæc enim vel ludentium sunt, vel ignorantium, sanctos Patres atque doctores, qui sane ex humanis sæpe, quid in divinis esse soleat, ratiocinantur, et ex iis quæ vel exiguum divinæ similitudinis vestigium habent, illa astruunt atque confirmant. Sane tres personas mente, verbo et spiritu, adhuc etiam oculo, fonte ac lumine, et rursus sole, radio atque lumine satis cominode consequi et exprimere putant. Atqui unumquodque horum exemplorum, licet tria sint cogitatione in animo atque nomine, unius tamen sunt hypostaseos et suppositi. Verum tamen non arbitrati sunt Patres hisce exemplis veritatem sibi propositam labefactari: sed quantum eorum scopo congruens erat sumentes, relinqui, et non cohærens, rejiciebant. Et nemo id ipsis, quod istis exemplis usi fuerint, vitio vertit, neque verteret, non profecto si sana mente sit.

Quo ergo pacto merito aliquis accusabit Latinos, qui ad unam et eandem numero ex Patre Filioque Spiritus processionem ostendendam, una et eadem, quæ a Trinitate provenit, entium creatione utuntur? Aut qua ratione quispiam propterea dicere audeat eos Spiritum sanctum in verbo creatorum collocare? præsertim cum nemo Latinorum, qui nunc sunt, neque qui post disjun-

tionem, et illud execrandum et detestabile schisma fuere, hoc primus dixerit, sed ab ipsis istud dictum sit antiquis sanctorum: si quidem Augustinus est, qui altitudine sapientiae facile omnes superavit: quo neque sanctitate, neque charitate in Deum major nemo fuit, id affirmat. Nimirum Patrem et Filium, unum esse principium Spiritus sancti; quemadmodum etiam Pater, Filius et Spiritus sanctus, eorum productionis sunt unum principium. Accusent vero et divum Athanasium affirmantem, naturam Dei esse causam, et Filii, et Spiritus sancti, atque etiam totius creaturae, in disputatione, quam edidit, Anomoei et Orthodoxi.

Verum, quae saepe ex rationibus nonnulli afferre solent, contra nostram verissimam conclusionem tanquam absurda sequentia, etsi multo plura sint, ad haec tamen ferme omnia revocantur. His vero satis superque dilutis, illa quoque valde infirmis fundamentis nituntur, ac potius mittentes feriunt quam adversus quos jaciuntur. Quare praedicta et ad illa omnia sufficient.

Solutio eorum quae videntur adversari Latinis.

Reliquum est considerare, quae argumentantur ex quibusdam sanctorum dictis, quasi vero ea Latinis et veritati dogmatis adversentur. Ex quibus contradictionem concludere arbitrantur.

Quorum unum illud est divi Damasceni in suis Theologicis asserentis: « Spiritum dicimus Filii, ex Filio autem non dicimus. » Alterum est illud beati Dionysii dicentis: « Solus fons supersubstantialis deitatis est Pater. Si quid enim aliud ex dictis sanctorum sit, ejusdem tamen sensus est et ad eandem spectat intelligentiam: » quippe ista sunt multo fortiora, et quae ex adverso Latinis opponi videntur.

Solutio dicti Damasceni.

Ad istud igitur Damasceni audi, quam plana, expedita et justa; quaeque omnibus persuadere sufficiant, Latini Latinorumque propugnatores, atque hujus opinionis defensores respondere possunt.

Nellam unum est, inquit, nomen, quod ad explicandas res divinas, et quae de Deo dicuntur sit aptum; verum multis ac variis, alio quidem nomine hoc, alio aliud explicari. Neque tamen perfecte ea significare possumus. Etenim nomina ista, et verba a nobis inventa, qui natura duce res disponimus, et rebus naturalibus, quibus congruunt, ea imponimus, res insignes et eximias perfecte indicare et planas facere nequeunt. Unde non oportet æquos rerum aestimatores imperfectionem nominum ad res divinas accommodare; neque enim justum esset atque adeo neque pius.

Verum, quoniam aliis nominibus divina explicare nequimus, est enim arduum ac difficile penitus, cum simus mortales, debemus quidem uti humanis hinc nominibus, uti vera, quatenus con-

σχήματα γενομένων τουτο πρώτου ειπόντος, άλλ' αὐτῶν τῶν ἀρχαίων ἀγίων. Αὐγουστίνος γὰρ ὁ βάζει σοφίας πάντας ὑπερβαλλόμενος, ὁ ἀγιωσύνη καὶ τῇ ἀγάπῃ τῇ πρὸς Θεὸν τίνος οὐ μείζων ἄφθεις; οὗτός ἐστιν ὁ τοῦτο λέγων, τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν δηλαδὴ μίαν ἀρχὴν τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, ὡς καὶ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα μίαν ἀρχὴν τῆς τῶν ὄντων εἶναι προόδου. Ἐγκαλείωσαν δὲ καὶ Ἀθανασίῳ τῷ Θεῷ λέγοντι· Αἰτία ἐστὶν ἡ τοῦ Θεοῦ φύσις, καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ τῆς κτίσεως πάσης, ἐν ᾗ ἐκτίθεται διαλίξει· Ἀνομοίου καὶ Ὁρθοδόξου.

Ἄλλ' ἂ μὲν ἀπὸ λογισμῶν ὡς ἐπόμενα ἄτοπα καὶ τὸ ἀληθοῦς ἡμῶν συμπεράσματος τινὲς προφέρειν εἰώθασι, εἰ καὶ ἕτερα πλείω εἰσὶν, ὁμῶς εἰς ταῦτα σχεδὸν ἀναφέρεται πάντα· τούτων δὲ ἱκανῶς λεγόμενων, κάκεινα ἐπ' ἀδρανοῦς λίαν βεβήκασ, καὶ μᾶλλον τοὺς βέλλοντας ἢ καθ' ὧν πέμπονται, πλήττουσιν. Ὡστε τὰ εἰρημένα καὶ πρὸς πάντα ἕκαστα ἀρκέσει.

Δοκούντων λύσεις τῶν ἐναντιοῦσθαι Λατίνοις ρητῶν.

Λογὸν δὲ ἐστὶ σκέψασθαι, ἅπερ ἀπὸ τινῶν τῶν Πατέρων ρητῶν, ἀντικειμένων δῆθεν Λατίνοις καὶ τῇ τοῦ δόγματος ἀληθείᾳ, ἐπιχειροῦσιν, οἰόμενοι τὴν ἀντίφασιν ἐξ αὐτῶν συμπεραίνειν.

Ἦν ἐν μὲν ἐστὶ τὸ τοῦ Θεοῦ Δαμασκηνοῦ ἐν τοῖς Θεολογικοῖς αὐτοῦ λέγοντος, « Πνεῦμα Υἱοῦ λέγομεν, ἐκ τοῦ Υἱοῦ δὲ οὐ λέγομεν » ἕτερον δὲ τὸ τοῦ μακρρίου Διονυσίου, φημένου, « Μόνη πηγὴ τῆς ὑπερουσίτου Θεότητος ὁ Πατήρ· εἰ γὰρ τι καὶ ἕτερον εἴη, τῆς αὐτῆς ἐστὶν ἐννοίας καὶ εἰς τὸν αὐτὸν νοῦν ἀναφέρεται » ὡς τούτων τῶν μάλιστα ἰσχυροτέρων ὄντων, καὶ δοκούντων ἐξ ἐναντίας εἶναι Λατίνοις.

Λύσεις ρητῶν τοῦ Δαμασκηνοῦ.

Πρὸς μὲν οὖν τὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ ἄκουσον ὡς ἀπλᾶ τε καὶ δίκαια, καὶ πάντας ἱκανὰ πείσαι, Λατίνοι καὶ τῆς Λατινικῆς οἱ προϊστάμενοι δόξης ἀποκρίνασθαι ἔχουσιν.

Ἐν οὐδὲν, φασὶν, ὄνομα ἱκανόν ἐστὶν ἐρμηνεύσαι τὰ περὶ Θεοῦ καὶ τῶν Θεῶν· πολλοὶ δὲ καὶ διαφοροὶ, ἐτέρῳ μὲν τόδε, ἐτέρῳ δὲ ἕτερον· οὐδ' οὕτω δ' ὁμῶς τελείως αὐτὰ σημαίνει δυνάμεθα. Ἐὰν γὰρ ὀνόματα ταῦτα, καὶ ῥήματα ὑφ' ἡμῶν εὐρημένα, φύσει διοικουμένων, καὶ φυσικοῖς πράγμασιν ἀρμόζοντα τεθειμένα, τὰ ὑπερφυῆ δηλῶσαι τελείως ἀτονοῦσιν· ἢ οὐδὲν οὐ δεῖ τὸ τῶν ὀνομάτων ἀτελεῖς τοὺς γε εὐγνώμονας καὶ τοῖς θεοῖς πράγμασιν ἐφαρμύζειν· οὐ γὰρ ἂν εἴη δίκαιον, οὔτε μὴν εὐσεβές.

Ἄλλ' ἐπεὶ ἄλλοις ὀνόμασι τὰ θεῖα δηλοῦν οὐδὲν δύναμεθα, ἀμήχανον γὰρ παντελῶς ἀνθρώποις γε οὔσαι χρηστέον μὲν τούτοις τοῖς ἀνθρωπίνοις, χρηστέον δ' ἐφ' ὅσον εἰκὸς τὸ μὲν ἐφαρμόζον διὰ τούτων ἕκαστου,

τῷ προκειμένῳ λαμβάνοντας, τὸ δ' ἔσον ἀτελής τε καὶ ἀπεμφαίνον ἀποπειρομένους, τὸ ἔλλειμμα τῆς μ. ε. ἀναπληροῦντας διὰ λέξεως ἄλλης.

Ἐπὶ τοίνυν τοῦ προκειμένου, τῆς ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ δηλαδὴ τοῦ Πνεύματος ἐκπορεύσεως, δύο τινὰ ζητοῦνται· ὧν ἓν μὲν ἔστι τὸ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ἐπίσης τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ ὁμοίως προβάλλειν, μὴ τὸν μὲν τελειότερον, τὸν δὲ ἀτελείστερον εἶη γὰρ ἂν ἐναντίον τοῦτο τῇ ἀληθείᾳ τῆς πίστεως.

Ἄλλοτερον δὲ τὸ τὸν Υἱὸν σχέσιν καὶ τάξιν ἐν τῷ προβάλλειν ἔχειν πρὸς τὸν Πατέρα. Ταῦτα γὰρ ἐν αἰσι καὶ ἀμφοτέρω Υἱῷ τε καὶ Πατρί. Καὶ ἄκρα γάρ ἐστιν ἐν αὐτοῖς δυνάμειος ἰσότης, μᾶλλον δὲ γε ταυτότης καὶ ἄκρα τάξις· πάντα γὰρ ὅσα ὁ Υἱὸς ἔχει, παρὰ τοῦ Πατρὸς ἔχει λαβὼν, καὶ αὐτὸ τὸ προβάλλειν τὸ Πνεῦμα.

Εἰ μὲν οὖν ἦν δυνατὸν ἐν ὀνομασίαν εὐρεθῆναι τὴν τε ἄκραν ταυτότητα αὐτῶν τῆς δυνάμεως, καὶ τὴν ἄκραν πρὸς ἄλληλα τάξιν ἅμα δηλῶσαι, ἐκείνη ἂν πρὸ πάντων τῶν ἄλλων ἐχρῶμεθα· νῦν δ' οὐ τοῦτο μόνον ἀδύνατον, καὶ ἀνάγκη ἐνὶ μὲν ὀνομασίᾳ τῶν ἑτέρων τούτων, ἐτέρῳ δὲ σημαίνειν τὸ ἕτερον, ἀλλὰ καὶ τούτων ἑκατέρῳ τῶν ὀνομάτων, πρὸς τῇ σημαίνειν θάτερον τῶν σημαυομένων μόνον, ἔτι καὶ τις οὐ μικρὰ ἀτέλεια πρόσκειται. Ὅθεν ἡμεῖς, καλῶς γε καὶ εὐσεβῶς ποιῶντες, τὸ ἐφαρμόζον ἐκ τούτων λαμβάνοντες, τὸ ἀπεμφαίνον ἀποδοποιούμεθα. Τοιαῦται δ' εἰσὶν αἱ προθέσεις αὐταί, ἡ ἐκ, φημι, καὶ διὰ. Τούτων γὰρ ἡ μὲν ἐκ ἰσότητα μὲν καὶ μάλα σημαίνει, ἐφ' ὧν περ παραλαμβάνεται, τάξιν δὲ θάτερον πρὸς ἕτερον οὐδαμῶς· εἰ γὰρ τι ἐκ δυοῖν τινῶν γίνεσθαι λέγοιτο, ὅλον εἴ τι βάρος ἐκ δυοῖν ἔλκοιτο, ὁμοίως μὲν ἂν καὶ ἐπίσης ἐξ ἑκατέρου ἔλκεσθαι σημαίνοιτο, ὅσον γε κατὰ τὴν τῆς προθέσεως δύναμιν· οὐδετέρου δὲ πρὸς θάτερον ὡς τοῦτο τάξις νοσῆται· ἡ δὲ γε διὰ τὸ ἀνάτακτον τάξιν μὲν καὶ μάλα σημαίνει, ἰσότητα δὲ οὐδαμῶς. Εἰ γὰρ τι ἐκ τοῦδε διὰ τοῦδε εἶναι ἢ γίνεσθαι λέγοιτο, τὸ τετάχθαι μὲν τὸν ἐφ' οὗ ἢ διὰ λέγεται, πρὸς τὸν ἐφ' οὗ κατηγορεῖται ἢ ἐκ, καὶ τοῦτον παρ' ἐκείνου τὸ δύνασθαι ελληφέναι, ὀριδῆλως ἐμφαίνεται· ἰσότης δὲ αὐτῶν πρὸς ἀλλήλους οὐδαμῶς. Ἐλάττονος γὰρ αἰεὶ οὗτος ἐφ' οὗ ἢ διὰ λέγεται δυνάμειος τε καὶ ἐξουσίας δεικνύεται ὧν. Διὰ τούτο οἱ διδάσκαλοι καὶ Πατέρες, Ανατολικοὶ τε καὶ Δυτικοὶ, πρὸς μὲν τὴν τῆς δυνάμεως ἰσότητα ἢ μᾶλλον ταυτότητα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἀποβλέποντες, ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ λέγουσιν ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ εἶναι καὶ προῖέναι, τὴν ταυτότητα τῆς ἐν τῷ προβάλλειν δυνάμειος αὐτῶν δεικνύοντι βουλόμενοι, καὶ ὡς μίᾳ καὶ τῇ αὐτῇ προβολῇ ἐξ ἀμφοῖν πρόεισι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ὅτε δὲ τὴν πρὸς ἄλληλα τάξιν αὐτῶν μᾶλλον δεικνύοντι προῖέναι, ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ αὐτὸ ἐκπορεύεσθαι δογματίζουσι, καὶ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, καὶ ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ εἶναι. Ἄ πάντα τὴν εἰς τὸ εἶναι αὐτοῦ πρόοδον καὶ τὴν ὑπαρξίν τὴν ὑποστατικὴν ἐμφαίνει σαφέστατα.

sentaneum est. Illud sane, quod ad ipsam rem facit, ex singulis istis sumentes, quod autem imperfectum est, minimeque coherens, rejicientes, et defectum unius vocabuli per aliud suppletes.

Igitur in re presenti, ex Patre Filioque Spiritus processione, duo quaedam quaerimus: quorum alterum quidem est Patrem ac Filium pariter aequaliterque Spiritum sanctum producere; non hunc quidem perfectius, illum imperfectius, hoc enim esset contrarium veritati fidei.

Alterum illud est, Filium relationem in procedendo et ordinem habere ad Patrem. Haec enim utraque aequae Filio ac Patri unum sunt. Etenim et summa in eis est aequalitas potentiae, imo vero identitas, et summus ordo; omnia enim, quae habet Filius, et hoc ipsum producere Spiritum a Patre habet.

Si igitur fieri posset, ut unum aliquod nomen inveniretur, quod esset aptum cum ad summam eorum potentiae identitatem, tum ad summam, quo se mutuo respiciunt, ordinem simul declarandum; eo sane ante omnia alia uteremur. Nunc vero, non solum istud nullo modo fieri potest, et necesse est, uno quidem nomine horum alterum, alio alterum indicare; verum et in utroque horum nominum, ad exprimentam alteram tantum significationem, praeterea quidam non parvus defectus inest. Quare nos recto pieque facientes, quod consentaneum est, ex istis assumimus, rejiciamus dissentaneum. Hujusmodi vero sunt haec praepositiones *ex*, *in*, *per*. Harum enim illa praepositio *ex* aequalitatem quidem, et valde significat, in quibus rebus assumitur, ordinem autem alterius ad alterum, minime. Si quid enim ex duobus fieri dicatur, voluti si aliquod pondus a duobus trahatur, similiter quidem et aequaliter, quod ad vim praepositionis spectat, ex utroque trahi significatur; neutrius vero ad alterum ordo per id intelligitur. Praepositio autem *per* totum oppositum, ordinem quidem, et valde significat, aequalitatem minime. Si quid enim ex isto per istum esse aut fieri dicatur, habere ordinem quidem eum, de quo dicitur praepositio *per*, ad eum de quo praedicatur praepositio *ex*, et hunc ab illo accipere posse, aperte indicatur; aequalitas vero ipsorum, quam inter se habent, minime. Minoris enim potentiae ac potestatis ostenditur esse is, de quo praedicatur praepositio *per*. Propterea doctores et Patres, enim Orientales, tum Occidentales, respicientes ad Patris et Filii aequalitatem, seu potius identitatem potentiae, ex Patre et Filio proficisci Spiritum sanctum, et ex Patre et Filio esse et procedere affirmant, identitatem illorum potentiae volentes ostendere, et quod una eademque productione ex ambobus procedit Spiritus sanctus. Caeterum, cum propositum esset illis, ordinem magis ipsorum, quo se invicem spectant, ostendero; ex Patre per Filium ipsum Spiritum procedere, et ex Patre per Filium, et ex Deo per Filium esse, relati rem.

certain decernunt. Quæ omnia processionem ad ejus esse et existentiam hypostaticam clarissime indicant.

Sunt vero nonnulli sanctorum, qui vel ad solum A ordinem, ut major pars Orientalium, vel ad solam æqualitatem, ut plerique Occidentalium respexere. Unde, sicut Occidentales æqualitatem et identitatem pluris æstimantes præpositione ex ubique utuntur: Ita Orientales, inter quos etiam D. Damascenus enumeratur, ordinem antepponentes, præpositione per maxime utuntur, præpositionem ex raro assumentes, non quidem contrarias sententias inter se dicentes, verum alias atque alias aliis et aliis vocabulis significantes.

Quocirca et in creatione mundi, quanquam etiam ex Filio manifeste omnia producta sunt, quemadmodum et ex Patre, valde tamen raro reperies apud sanctos, præsertim Orientales, ex Filio productum esse mundum qui asserant, sed semper per Filium, secuti illud, *Omnia per ipsum facta sunt*. Sic ad ordinem magis Orientales spectarunt, et propterea præpositione per utuntur, quæ ordinem solum indicare potest. Præsertim enim et præpositio, ex, in lingua Græca causam προκαταρκτικήν (hoc est originalem, et a nullo alio vim causandi accipientem atque, ut assorunt theologo, principium originis sine principio) significet. Qualem causam esse Filium, vel mundi, vel Spiritus sancti, non potest dici. Propterea fugiunt in ipso Patres præpositionem ex nominare, ne aliquis προκαταρκτικήν causam in eo suspicaretur. Et quid ego nio præpositionem, quandoquidem et nomine causæ in Filio et Spiritu, quoad fieri possit, uti recusant? atqui manifeste Filio et Spiritu, causis, vel potius una causa cum Patre, creationis existentibus. Et admodum raro invenies ipsos, qui hoc nomine uti sint, propterea quod vereantur, ne originalis causa quibusdam esse videatur; quod sane ipsi nollent. Unam enim originalem causam deitatis et creature Patrem agnoscunt.

Si igitur Latini quidem cum Occidentalibus sanctis, non paucis etiam Orientalibus, ex Patre, Filioque Spiritum sanctum affirmantes, non originalem causam dicunt esse Filium, sed identitatem ipsorum potentie declarant, et exprimunt. Damascenus vero, originalem causam negans, quæ illa præpositione ex significari solet, ad ordinem magis respexit, et propterea præpositione per utitur, ex Patre per Filium procedere Spiritum sanctum concedens, quo modo loquendi ordo Filii ad Patrem declaratur; æqualitatem, seu identitatem ipsorum potentie, nec ipse quidem improbens; quoniam modo quidem magis consona dicerent; ipse enim ille est, qui de Patre dixit: Ipse igitur est mens Verbi abyssus, Verbi genitor, et per Verbum productor manifestativi Spiritus. Et rursus: Spiritus vero sanctus manifestativa secretæ Deitatis vis Patris, ex Patre per Filium procedit. Quod autem illa præpositione per ab isto doctore ceterisque Patribus et Filius cum Patre causa esse per-

Κίτι δέ τινες τῶν ἁγίων, οἵτινες ἢ πρὸς μόνην τὴν τάξιν ἀπειδον, ὡς οἱ πλείστοι τῶν Ἀνατολικῶν, ἢ πρὸς μόνην τὴν ἰσότητα ὡς οἱ πλείους τῶν Δυτικῶν. Ὅθεν ὡσπερ οἱ Δυτικοὶ τὴν ἰσότητα καὶ ταυτότητα προτιμήσαντες, τῇ ἐκ πανταχοῦ χρῶνται, οὕτως οἱ ἐξ Ἑφῶς, μεθ' ἧν καὶ ὁ θεὸς Δαμασκηνὸς, τὴν τάξιν προκρίναντες, τῇ διὰ μάλιστα χρῶνται, τὴν ἐκ σπανίως προσλαμβάνοντες, οὐκ ἐναντίας λέγοντες ἀλλήλοις, ἀλλ' ἄλλας ἐννοίας δι' ἄλλων καὶ ἄλλων σημαίνοντες λέξαιον.

Ὅθεν καὶ ἐπὶ τῆς τοῦ κόσμου δημιουργίας, καίτοι καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ φανερώς πάντων προηγμένων ὡς καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς, μάλιστ' ὁμῶς εὐρήσαις ἐν τοῖς ἁγίοις, καὶ μάλιστα τοῖς ἀνατολικοῖς, ἐκ τοῦ Υἱοῦ προηγμένον τὸν κόσμον λέγουσιν· ἀλλ' αἰεὶ δι' Υἱοῦ, ἀκολουθοῦσι τὸ, Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο. Ὅτι πρὸς τὴν τάξιν μᾶλλον ἀπειδον οἱ ἐξ Ἑφῶς, καὶ διὰ τοῦτο τῇ διὰ χρῶνται τὴν τάξιν μόνην δυναμένη δηλοῦν· ἄλλως τε καὶ ἡ ἐκ ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς φωνῆς τὴν προκαταρκτικὴν αἰτίαν σημαίνει. Ὅποιαν εἶναι τὸν Υἱόν, ἢ τοῦ κόσμου αἰτίαν, ἢ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, οὐκ ἔστιν εἰπεῖν. Διὰ τοῦτο φεύγουσιν ἐπ' αὐτοῦ τὴν ἐκ ὀνομάσαι οἱ Πατέρες, ἵνα μὴ προκαταρκτικὴ αἰτία ὑποπτευθῆ. Καὶ τί λέγω τὴν ἐκ, ὅπου γε καὶ τῷ ὀνόματι τῆς αἰτίας ἐπὶ Υἱοῦ ἢ Πνεύματος χρῆσασθαι ὡς ἐνὸν παραιτοῦνται; καίτοι φανερώς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος αἰτίων ἕντων, ἢ μᾶλλον μιᾶς αἰτίας μετὰ τοῦ Πατρὸς ὄντων τῆς κτίσεως. Καὶ σπανιώτατα τούτω χρωμένους εὔροις ἂν αὐτοὺς τῷ ὀνόματι, διὰ τὸ δεδιέναι, μὴ προκαταρκτικὴ αἰτία νομισθῆ πρὸς τινῶν· ὅπερ οὐκ ἂν αὐτοὶ βούλοιντο. Μίαν γὰρ προκαταρκτικὴν θεότητος τε καὶ κτίσεως ἴσασι τὸν Πατέρα αἰτίαν.

Εἰ οὖν Λατίνοι μὲν κατὰ τῶν ἐξ Ἑσπέρας ἁγίων, καὶ οὐκ ὀλίγων τῶν ἐξ Ἑφῶς, ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγοντες, οὐ προκαταρκτικὴν αἰτίαν φασὶ τὸν Υἱόν, τῆς δ' αὐτῶν δυνάμεως τὴν ταυτότητα παριστῶσι, Δαμασκηνὸς δὲ τὴν προκαταρκτικὴν αἰτίαν ἀρνούμενος, ἢ διὰ τῆς ἐκ σημαίνεσθαι εἴηθε, πρὸς τὴν τάξιν μᾶλλον ἀπειδε· καὶ διὰ τοῦτο τῇ διὰ χρῆται διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὁμολογῶν, δι' ὃ ἢ πρὸς τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ τάξις δηλοῦται, τὴν ἰσότητα ἢ ταυτότητα τῆς δυνάμεως αὐτῶν οὐδ' αὐτὸς ἀθετῶν· πῶς ἂν μᾶλλον ἀλλήλοις σύμφωνα λέγοιεν; αὐτὸς γὰρ ἔστιν ὁ εἰπὼν περὶ τοῦ Πατρὸς· Αὐτὸς μὲν οὖν ἔστι νοῦς Λόγου ἄβυσσος, Λόγου γεννητῶρ, καὶ διὰ Λόγου προβολεὺς ἐκφαντορικοῦ Πνεύματος· καὶ πάλιν· Ἐὶ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἢ ἐκφαντορικὴ τοῦ κρυφίου τῆς θεότητος δυνάμις τοῦ Πατρὸς ἐκ Πατρὸς ἐστὶ δι' Υἱοῦ ἐκπορευομένη. Ὅτι δὲ διὰ τῆς διὰ ὑπὸ τε τούτου τοῦ διδασκάλου καὶ τῶν ἄλλων Πατέρων καὶ ὁ Υἱὸς μετὰ τοῦ Πατρὸς

αἰτίας τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως δείκνυται, ὡς ἰκανῶς ἐν τῷ *Περὶ ἐνώσεως* συγγεγραμμένῳ μοι δείκνυται λόγῳ, καὶ μάλιστα τοῦ ἐκπορεύεσθαι ῥήματος προσκειμένου. Ὁ καὶ κατὰ τοὺς ἡμετέρους οὐδὲν ἕτερον ἢ τὴν τοῦ Πνεύματος ὑπαρξίν σημαίνει. Ταῦτα μὲν οὖν πρὸς τὸ ἐκ τῶν Δαμασκηνοῦ προτεινόμενον.

Λύσις πρὸς τὸ τοῦ ἁγίου Διονυσίου.

Πρὸς δὲ γὰρ τὸ τοῦ ἁγίου Διονυσίου, ἵνα μᾶλλον καθαρώτερον δειχθῆ ἢ μὴ τοῦτον ἔχειν τὸν νοῦν, ὅν αἱ ἡμέτεροι οἴονται, ἀκουστέον πρῶτον τῶν καὶ τὴν Υἱὸν ὁμολογούντων διδασκάλων πηγὴν τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, οὗ χαρισμάτων τινῶν ἀνυποστάτων (τούτῳ γὰρ πολλῶ πρὸς πλὴν ῥητόν τινες χρῆσθαι εἰώθασιν), ἀλλ' αὐτῆς τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως. Πρῶτα μὲν οὖν Ἀθανάσιος ἐν τῷ κατὰ Ἀρειανῶν λόγῳ τὸ ψαλμικὸν ἔκειτο, "Ὅτι παρὰ σοὶ πηγὴ ζωῆς, ἐξηγούμενος, Ἴδρι γὰρ, φησὶν, ὁ Πατὴρ ἐκλονότι, παρ' ἑαυτὴν ἔχων τὸν Υἱὸν τὴν πηγὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

Πάντως οὖν τὴν ὑπόστασιν ἐνταῦθα δηλοῖ, οὗ χάρισμα ἀνυπόστατον. Ἐχομεν γὰρ ὑπὸ τοῦ μεγάλου Βασιλείου παραδεδομένον κανόνα, ὡς ἔταν ὀχουώμεν Πνεῦμα ἅγιον μετὰ τῆς προσθήκης τοῦ ἁγίου, οὐδὲν ἕτερον ἢ τὴν τοῦ Πνεύματος ὑπόστασιν ὀφειλομένον ἐννοεῖν. Ἐνταῦθα οὖν ὁ Υἱὸς πηγὴ τοῦ ἁγίου Πνεύματος μετὰ τῆς προσθήκης τοῦ ἁγίου εἰρημένος, τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ δηλαδὴ πηγὴ εἴρηται.

Ἐπειτα δὲ καὶ αὐτὸς ὁ μέγας Βασίλειος, ὁ τοῦτον ἡμῖν παραδεδικώς τὸν κανόνα, πηγὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὸν Υἱὸν ἐνομάζει, λέγων οὕτως· Πηγὴ ζωῆς ὁ Υἱός. Φησὶ γὰρ ὁ Δαβὶδ πρὸς τὸν Πατέρα, "Ὅτι παρὰ σοὶ πηγὴ ζωῆς· καὶ πάλιν ἕτερος προφήτης λέγει περὶ τῶν Ἰουδαίων· Ἐμὲ ἐγκατέλιπον πηγὴν ὕδατος ζῶντος. Ὑδωρ δὲ ζῶν ἐνομάζεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

Καὶ σημειώσαι ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον φησὶ ἐκλονῶν τὴν ὑπόστασιν. Ἡ δ' ὑπόστασις τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου Θεός. Ὁ οὖν Υἱὸς πηγὴ τοῦ Πνεύματος ὡν τοῦ ἁγίου, πηγὴ θεότητος ἐστὶν ἀριθμητός. Ὅστε τὸ τοῦ Θεοῦ Διονυσίου, Μόνη πηγὴ τῆς ὑπερουσίου θεότητος ὁ Πατὴρ, λέγοντος, ἐπεὶ τοῖς εἰρημένους ἁγίοις οὐκ ἀντίκειται, οὗ γὰρ θέμις ἐννοεῖν ἀντιλέγειν ἀλλήλοις τοὺς διδασκάλους, ἄλλον τινὰ νοῦν παρὰ τὸν τοῖς πολλοῖς φαινόμενον ἔχει· καὶ οὐκ ἀρνούμενος ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ τὴν τοῦ Πνεύματος πηγὴν, ταῦτά φησιν· ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἂν φαίη μετὰ τούτων τῶν διδασκάλων πηγὴν τοῦ Πνεύματος τὸν Υἱὸν, ἦτοι τῆς αὐτοῦ ὑποστάσεως.

Τούτων οὖν πρῶτον σεσαφηνισμένων, λέγομεν μετὰ ταῦτα, ὡς οὐ παντελῆ ἐνταῦθα διάκρισιν τῶν Θεῶν τῆς Τριάδος προσώπων τῷ διδασκάλῳ πρόκειται παραδοῦναι. Καὶ δῆλον ὅτι οὐδεμίαν Υἱοῦ καὶ Πνεύματος διάκρισιν πρὸς ἄλληλα παραδέδωκεν ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ. Οὐ πάντων οὖν τῶν προσώπων ἀπ' ἀλλήλων διάκρισιν, ἀλλὰ τοῦ Πατρὸς πρὸς τὰ ἐξ αὐτοῦ παραδίξασαι μόνον. Ἐν τούτων Πατέρα πρὸς

sonam Spiritus ostendatur, satis in ea quam de concordia conscripsi, oratione probatur, maximeque verbo ἐκπορεύεσθαι adhibito et adjecto, quod etiam secundum nostrates, nihil aliud quam existentiam Spiritus significat. Hæc igitur ad illud, quod nobis ex scriptis Damasceni objiciunt.

Solutio dicti sancti Dionysii.

Ad illud vero sancti Dionysii, ut magis et clarius appareat, non hunc habere sensum, quem nostri arbitrantur, audiendi sunt prius doctores, qui concedunt Filium esse fontem Spiritus sancti; non donorum quorundam non subsistentium (hoc enim frequenter in omne dictum nonnulli usurpare atque uti solent sunt), sed ipsius hypostaseos Spiritus. Primum igitur Athanasius, in oratione adversus Arianos, illud psalmi: *Quoniam apud te est fons vitæ*, explanans: Sciebat enim, inquit, Pater scilicet habere apud se Filium, fontem Spiritus sancti.

Sane quidem hypostasim hic significat, non donum aliquod, subsistentiam non habens. Etenim habemus a Basilio Magno traditam nobis regulam, cum audimus Spiritum sanctum, cum illa appendicula *sanctum*, nihil aliud quam hypostasim Spiritus intelligere debemus. Hic igitur Filius, fons Spiritus sancti, cum accessione *sancti* dictus, nimirum hypostaseos, ipse fons esse dictus est.

Deinde vero, idem ipse quoque magnus Basilius, qui hanc nobis tradidit regulam, Filium appellat fontem Spiritus sancti, sic dicens: Fons vitæ est Filius; ait enim David ad Patrem: *Quoniam apud te est fons vitæ*. Et rursus alius propheta dicit de Judæis: *Dereliquerunt me fontem aquæ vivæ*; aqua vero viva nominatur Spiritus sanctus.

Et nota, quod Spiritum sanctum dicat, significans hypostasim et personam: hypostasis autem Spiritus sancti est Deus; Filius igitur, cum sit fons Spiritus sancti, est fons clarissimæ deitatis. Quare dictum sancti Dionysii, affirmantis solum Patrem esse fontem supersubstantialis deitatis, quoniam prædictis sanctis non adversatur (non enim fas est cogitare doctores inter se contrarios esse), alium quempiam habere sensum, præter cum qui multis apparet; et non removens a Filio fontem esse Spiritus, hæc ait: verum et ipse una cum istis doctoribus diceret Filium fontem Spiritus, hoc est ejus hypostaseos.

His igitur prius illustratis, deinceps dicimus, non esse propositum huic doctori tradere, hic omni ex parte perfectam et plenam divinarum personarum Trinitatis distinctionem. Indeque perspicuum est quod nullam distinctionem Filii ac Spiritus inter se in hac oratione tradiderit. Non igitur omnium personarum distinctionem inter se tradidit, sed Patrem tantum ab iis qui ab ipso habent esse,

distinguit. Patrem igitur ad Filii rationem contem-
plans, hac ex parte tantum, et horum cum tradi-
disset inter se discrimen, solum Patrem fontem
appellat; utpote qui sit fons Filii, Filius vero mi-
nime sit fons Patris. Quod autem de Patre tantum
ac Filio dicat, etiam ex consequentibus manifestum
est. Personae enim, inquit, supersubstantialis di-
vine generationis non recipiuntur. Nomen enim
illud, theogonias, hoc est divini ortus, a gignendo
et generatione desumptum est. Quae sane relatio
tantum Patri convenit et Filio, cum alter generet,
alter gignatur. Hoc vero et ultra progrediens do-
ctor magis planum et manifestum facit: Non existi-
sente, inquit, Patre Filio, neque Filio Patre.
Quare cum gignere ac paternitatem tantum Patri
attribuisset, cum solum dicit esse fontem deitatis;
quasi diceret, Solus ipse est Pater et solus generat:
cum neque ipse obtinuerit locum ut gignatur, ne-
que Filius vicissim acceperit locum ut generet: et
propterea, personae supersubstantialis divinae ge-
nerationis minime recipiuntur.

Verum enim vero, etsi quis diceret solum Patrem
esse fontem supersubstantialis deitatis, quippe so-
lus ipse sit causa et Filii et Spiritus sancti, a vero
non aberraret. Solus enim ille est causa et ambo-
rum, et solus est fons non ex fonte; cum Filius
sit fons quidem, ut sancti asserunt, sed fons ex
fonte.

Augustinus.

Hujus porro sensus et intelligentie etiam bea-
tum Augustinum socium nobis adducere possu-
mus; in quarto enim libro *De Trinitate* ait:
quod autem dicit Dominus: *Quem ego mittam
vobis a Patre*, ostendit Spiritum sanctum et Patris
esse et Filii. Cum enim etiam dixisset: *Quem mit-
tet Pater, in nomine meo*, addidit. Non tamen dixit,
quem mittet Pater a me, quemadmodum dixit:
Quem ego mittam vobis a Patre; ostendens scilicet
totius divinitatis, vel, si melius dicendum est, dei-
tatis Patrem esse principium.

Quem aliam, quam istum, cui magis credamus,
mentis Dionysii quaeremus interpretem? cum et
eisdem theologiae insignibus ornatus esset, et Deum
in se loquentem gestaret? Ecce enim, quod ille
solum fontem supersubstantialis deitatis dixerat;
Iste principium totius deitatis dixit; tanquam Pa-
ter scilicet sui ipsius neminem causam habeat,
ipse vero et Filii et Spiritus causa existat, Filius
autem et ipse sit causatus, et solus Spiritus sit
causa.

Neque vero te rursus hoc nomen totius deitatis
offendat, Patrem cum toto conferentem, tanquam
Filio Patris causa existente. Divinitas enim non
dividitur, sed hoc incommodum et vitium ex de-
fectu et imbecillitate nominum provenit, quam,
non bene facies, si ad res ipsas transtuleris.

At enim, cum multa sint et alia, quibus aliqui:

404
Α τὴν Ἰῶν θεωρῶν ἐν τούτῳ τῷ μέρει, καὶ τὴν τοῦ
τιον παραδιδούς ἀπ' ἀλλήλων διάκρισιν, μόνην πη-
γὴν τὸν Πατέρα φησὶν, ὡς τοῦ μὲν Πατρὸς πηγῆς
τοῦ Ἰοῦ ἔντος, τοῦ δ' Ἰοῦ πηγῆς τοῦ Πατρὸς οὐ-
δαμῶς. Καὶ ὅτι περὶ Πατρὸς καὶ Ἰοῦ φησι μόνου,
καὶ ἀπὸ τοῦ ἐπαγομένου δῆλον. Τὰ γὰρ τῆς ὑπερ-
ουσίου Θεογονίας, φησὶν, οὐκ ἀντιστρέφει πρὸς ἀλλη-
λα. Τὴ γὰρ τῆς Θεογονίας ὄνομα ἀπὸ τοῦ γεννῆν παρ-
εὶληπται καὶ τῆς γεννήσεως. Ἦτις δευλαθὴ σχέσις
μεταξὺ Πατρὸς ἀρμύζει καὶ Ἰοῦ, τοῦ μὲν γεννῶν-
τος, τοῦ δὲ γεννωμένου. Τοῦτο δὲ καὶ ἐτι προῖον
σαφέστερον ποιεῖ ὁ διδάσκαλος, οὐκ ἔντος, λέγων,
Ἰοῦ τοῦ Πατρὸς, οὐδὲ Πατρὸς τοῦ Ἰοῦ. Ὅστε τὴν
γεννῆν καὶ τὴν πατρότητα τῷ Πατρὶ μόνον ἀπα-
δοῦς, μόνην αὐτὸν πηγὴν φάσκει θεότητος: ὡς ἂν
B εἰ λέγε, Μόνος Πατήρ καὶ μόνος γεννῶν, μήτε αὐ-
τοῦ τὴν τάξιν τὴν τοῦ γεννῶσθαι, μήτε τοῦ Ἰοῦ ἀν-
εὶληφτός τὴν τοῦ γεννῶν, καὶ διὰ τοῦτο μὴ ἀντι-
στρεφόντων τῶν τῆς ὑπερουσίου Θεογονίας πρὸς
ἀλλήλα.

Ὁὐ μὴν ἀλλὰ καὶ εἴ τις μόνην πηγὴν τῆς ὑπερ-
ουσίου θεότητος τὸν Πατέρα φάσκει, ὡς μόνον αὐ-
τὸν καὶ Ἰοῦ καὶ Ἡνεύματος αἰτίον, οὐκ ἂν ἀμάρτο,
τῆς ἀληθείας. Μόνος, ἂν ἐκεῖνος αἰτίος καὶ ἀμάρτο,
καὶ μόνος πηγὴ οὐκ ἐκ πηγῆς: τοῦ Ἰοῦ πηγῆς
μὲν ἔντος, ὡς εἴρηται τοῖς ἁγίοις, ἀλλὰ πηγῆς ἐκ
πηγῆς.

Λόγουστίνος.

C Ταύτης δὲ τῆς ἐνοίας καὶ τὸν μακάριον Λόγου-
στίνον παραγαγεῖν ἔχομεν ἡμῖν κοινοῦντα. Ἐν
γὰρ τῷ *Περὶ Τριῆδος* ε' φησὶ: Καὶ ἔπερ δὲ λέγει
ὁ Κύριος, Ὅν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ Πα-
τρὸς, δεῖκνυσι τὸ Ἡνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ τοῦ Πατρὸς
ὄν καὶ τοῦ Ἰοῦ. Καὶ γὰρ καὶ εὐαγγ., Ὅν πέμψω
ὁ Πατήρ, ἐν τῷ ὀνόματι μου, προσέθηκεν. Οὐ
μέντοι εἶπεν, Ὅν πέμψω ὁ Πατήρ παρ' ἐμοῦ, ἐν
τρόπον εἶπεν, Ὅν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ
Πατρὸς, δεῖκνυς δηλαδὴ, ὡς ἕλης τῆς θεότητος,
ἢ εἰ βέλτιον λέγειν, τῆς θεότητος ὁ Πατήρ ἴστιν
ἀρχή.

D Τοῦτου τίνα ἀξιοπιστότερον τῆς Διονυσίου δια-
νοίας ζητήσομεν ἐξηγητήν; Τοῦτου τίς μᾶλλον τὸν
ἐκεῖνου συνῆκε νοῦν τῆς αὐτῆς αὐτῆς θεολογικῆς
ἐξωμένου χάριτος, καὶ θεῶν φέροντος λαλοῦντα ἐν
ἑαυτῷ; Ἰδοῦ γὰρ ὅπερ ἐκεῖνος μόνην πηγὴν τῆς
ὑπερουσίου θεότητος εἶπεν, οὗτος ἀρχὴν τῆς ἕλης
θεότητος εἶρηκεν: ὡς τοῦ μὲν Πατρὸς δηλονότι,
αὐτοῦ μὲν οὐδένα αἰτίον ἔχοντος, αἰτίου δὲ καὶ Ἰοῦ
καὶ Ἡνεύματος ἔντος: Ἰοῦ δὲ αὐτοῦ τε αἰτιατοῦ
ἔντος, καὶ αἰτίου μόνου τοῦ Ἡνεύματος.

Μὴ πρόσκοπτε δὲ πάλιν ἐνταῦθα τῷ ὀνόματι τῆς
ἕλης θεότητος, ἀντιτιθεὶς τῇ ὅλη μέρει, ὡς τοῦ Ἰοῦ
μέρους ἔντος αἰτίου: θεότης γὰρ οὐ μερίζεται,
ἀλλὰ τὸ ἐλάττωμα τῆς τῶν ὀνομάτων ἐστὶν ἀσθενείας
ἢ οὐ καλῶς ποιήσεις ἐπὶ τὰ πράγματα μεταφέρων.

Πολλῶν μὲν οὖν καὶ ἄλλων ἔντων, οἷς ἂν τις

τοῦτο τὸ ῥητὸν ἐξηγούμενος χρήσαιο, ἀρκέσει ὁμῶς ἅ
εἰρημμένα σαφῆ τε ὄντα καὶ ἀναντίρρητα. Δεδειγ-
μένου γὰρ τοῦ καὶ τὸν Υἱὸν πηγὴν εἶναι θεότητος,
κατὰ τοὺς διδασκάλους, εἴπερ τὸ μὲν Πνεῦμα Θεός,
τοῦ δὲ Πνεύματος πηγὴ ὁ Υἱός, οἷς τὸν ἅγιον Διο-
νύσιον ἐναντία οὐκ ἂν λέγειν, λαίπεται τὸ, Μόνη
πηγὴ τῆς ὑπερουσίου θεότητος ὁ Πατήρ, καθ' ἓνα
τῶν προσηρημένων τρόπων ἐκλαμβάνειν, καὶ οὐχ
ἑτέρως.

Ἐπίλογος.

Ἐγὼ μὲν οὖν σοὶ χαριζόμενος, ἀνδρῶν ἀριστε,
ἔπειρ ἐξήγησας ἤδη τετέλεκα, τῶν τε ἐν τῇ συνόδῳ
πεπραγμένων ἐκ μέρους ἀψάμενος, καὶ λόγους
ἐκτέρου τῶν ζητημάτων ἀποδεδικαίως ἐν βραχεῖ,
εἰ τε ἐπαγόμενα ἄτοπα λύσας, καὶ πάνταθεν τὴν
ἀλήθειαν τοῦ συμπεράσματος δείξας. Προτετίμηκα
εἰ καὶ τῇ φράσει τὸν ὑπεριον καὶ ἀνειμένον τρόπον
μᾶλλον τοῦ ἐπισημένου, ὡς ἂν, ὡς ἐνὸν, τοῖς ἐντυγ-
χάνουσιν πᾶσιν εἴη ὁ λόγος σαφής.

Καὶ ὅπως μὲν τοῖ γέ ἐστιν ἡ φράσις ὑπεριον, τὸ
τῶν νοημάτων καὶ τῆς ὑποκειμένης ὕλης μέγεθος
ἀσάφειαν ἕμῳς οὐ μικρὰν ἐμποιεῖ. Ὅθεν καὶ σου
ἰσομαι καὶ παντὸς τοῦ προστυγχάνοντος, μετ' ἐπι-
στασίας τε καὶ ἀνευ προλήψεως καὶ πολλάκις τὰ
ἀπὸ ἀναγνώσων, μὴ ἀποκάμνοντας πρὸς τὴν ἐρευ-
σαν. Ἴσως γὰρ ἂν οὐκ ἀνάξιον τοῦ πόνου καρπὸν
ἀπενέγκησθε, ὠφεληθέντες ἃ ὠφεληθῆναι ἀνάγκη.
Πρὸ δὲ πάντων τὰς τῶν ἁγίων καὶ διδασκάλων τῶν
ἐξ Ἑσπίρας, ἃς σοὶ μετὰ τουτουίνι πέπομφα ῥήσεις,
μετ' ἐπιστασίας ἀναγινώσκοντες, ἐκ τούτων τὴν τοῦ
προσλήματος συλλέξασθε σαφεστάτην ἀλήθειαν
εἴ τις μὴ πρὸς ἀλήθειαν, ἀλλὰ πρὸς ἕριν βλέπων
ἐνστάσεις τινὰς ἢ τῷ ἐμῷ λόγῳ, ἢ τῷ συμπεράσμα-
τι Λατίνων ἐπάγει, τούτων καταγελῶντες, καὶ διὰ
τῶν ῥητῶν τῶν ἁγίων βᾶστα αὐτοὺς ἐντρέποντες.
Δῆλον γὰρ ὡς ἕπας λόγος τούτοις ἐναντιούμενος
ἀποδοκιμαστέος, ὡς τῇ ἀληθείᾳ ἐναντιούμενος, εἴ-
περ τὴν ἀλήθειαν οἱ Πατέρες ἐλάλησαν.

Σὺ δὲ μοι πρὸς ταῖς τῶν Αὐτικῶν ῥήσεσι καὶ
τινας τῶν ἐξ Ἑσπίρας ἐκτεθειμένας σοὶ ῥήσεις ἀφ'
ἑμῶν δέχου, ὡς καὶ αὐτοὺς γνῶς ταυτὰ λέγοντας
τοῖς ἀπὸ δυσμῶν Πατράσι, καὶ μὴ μόνον ἐννοίᾳ,
ἀλλὰ καὶ ῥήμασι συμφωνοῦντας.

(1) Sic, pie Lector, desiderantur sanctorum Pa-
trum, tam Græcorum quam Latinorum, nonnullæ
sententiæ, quæ huc spectant et præsens dogma satis
luculenter probent; quasque Bessarion collegit, et
una cum isto libello clarissimo viro Alexio miserat.
Eas nos partim posuimus post Inscriptiones Yecci,
nimirum Patrum Orientalium, partim postponemus
infra in hoc eodem libro, eas, inquam, quæ sunt
B. Augustini Ecclesiæ tantæ doctoris, quamvis non

explans sententiam Dionysii uti posset, dicta ta-
men sufficiant, cum et clara sint, et contra quæ
nemo dicere queat. Ostenso enim secundum docto-
res, quibus sanctum Dionysium non esse contra-
rium; par est dicere, quod et Filius sit fons dei-
tatis: si quidem Spiritus Deus est, Spiritus sancti
vero fons est Filius; superest, ut illud dictum:
Solutus Pater est fons supersubstantialis deitatis,
uno ex prædictis modis, et non aliter accipi debeat.

Epilogus.

Ego itaque tibi morem gerens, vir optime, quod
petivisti jam perfecti, cum et res gestas in synodo
ex parte attigerim, ac rationes utriusque quæsitæ
breviter reddiderim, absurdaque illata dissolverim,
atque undique veritatem conclusionis ostenderim.
Pluris vero æstimavi etiam in phrasi et elocutione
modum planum et remissum, magis quam elatum;
ut quoad ejus fieri posset, omnibus qui legerint,
oratio sit clara et facilis.

Quantumvis vero sit elocutio plana, sententia-
rum tamen ac subjectæ materiæ magnitudo non
parvam obscuritatem efficit. Unde etiam te rogo,
et quemvis alium, qui in hæc scripta inciderit, ut
cum animadversione ac sine præjudicio anticipatæ
opinionis, et sæpe eadem legatis, sine defatigatione,
verum investigantes. Forte enim non indignos ve-
stro labore fructus ferelis, utilitatem percipientes
ex iis rebus, ex quibus emolumentum consequi
vobis necesse est. Ante omnia vero, auctoritates
sanctorum atque doctorum Occidentalium, quas
tibi una cum istis mitto, accurate ac diligenter
legentes, ex his hujus questionis clarissimam veri-
tatem colligite, et eos, si qui sunt, qui conten-
tionis cupidiores quam veritatis objecta quædam
vel meæ orationi, vel conclusioni Latinorum in-
ferant, irridete, dictisque sanctorum facile eos
confutate. Clarum enim est, quod quævis ratio,
quæ his adversatur, reprobanda est, quippe quæ
veritati repugnet, siquidem veritatem Patres locuti
sunt.

Tu vero præter auctoritates Occidentalium, quas-
dam etiam Orientalium tibi expositas, a nobis ac-
cipe, ut et ipsos eadem dicentes cum Patribus
Occidentalibus, ac non solum intelligentia, verum
etiam verbis consentientes agnoscas (1).

omnes; omissis interim reliquorum Patrum Lati-
norum sententiis (a). Cum enim permulti doctissimi
viri hæc nostra ætate ac superioribus sæculis de
controversiis sine controversia egregie scripserint,
et ex monumentis divinarum doctorum atque sa-
cerorum conciliorum eas collegierint, sane quidem
eas licet, in eorum libros congestas, otiose quæ-
rere ac percurrere.

(a) Quoad Patres Orientales, vide in tomo CXLI, post Inscriptiones Yecci, et inter Occidentales Augustinum lib.
xv De Trinitate, cap. 17, 18, 19, et in Joann. tract. 94, 95, 96, 99, 100. Edit. Patæ.